

PLANLAMA SÜRECİNE KENTSEL ARKEOLOJİK DEĞERLERİN DÂHİL EDİLMESİ SORUNSALI: TARSUS TARİHİ KENT MERKEZİ

Burak BELGE*

Alındı: 29.07.2016; **Son Metin:** 22.06.2017

Anahtar Sözcükler: Kentsel arkeoloji; dönemsel katman haritası; eş değer bölgeleri; kentsel arkeolojik karakter bölgeleri; kentsel koruma; Tarsus.

1. Bu makale, TÜBİTAK-1001 Programı kapsamında desteklenen "Türkiye'de Şehir Planlama Sürecine Kentsel Arkeolojik Değerlerin Dâhil Edilmesine Yönelik Yöntem Geliştirme Projesi. Örnek Çalışma Alanı; Tarsus Tarihi Kent Merkezi (113K132)" başlıklı proje kapsamında elde edilen sonuçlar esas alınarak hazırlanmıştır. Söz konusu araştırma projesi, Eylül 2013-Mart 2016 tarihleri arasında 30 aylık bir sürede tamamlanmıştır. Projenin ilk aşamalarında yapılan arşiv araştırmalarına, oluşturulan kentsel arkeolojik veri tabanına ve kentnin dönemsel gelişimine ilişkin detaylar "BELGE, B. (2016)" yayınında özetlenmiştir. Bu makale ise, araştırma projesi ve geliştirilen yöntemi bir bütün olarak tüm sonuçları ile ele almaktadır. Ayrıca, Türkiye'de kentsel arkeolojik değerlerin yönetimi konusunda mekansal planlama önerileri sunmaktadır. Projeye şu adresten ulaşılabilir: <http://urbanarchaeo.mersin.edu.tr>

GİRİŞ

Türkiye'de tarihi kent merkezlerinin büyük bölümünde kentsel yaşam arkeolojik katmanlar üzerinde devam etmektedir. Ancak, şehir planlama ve arkeoloji meslek alanları arasındaki mekânsal bilgi ve dolayısıyla iletişim eksikliği nedeniyle, arkeolojik değerler sağlıklı bir şekilde planlama sürecine dâhil edilememektedir. Bu nedenle, arkeolojik değerler kentsel yaşama katılmamakta ve kentli üzerinde yaşadığı arkeolojik katmanlardan bihaber kalmaktadır.

Bu yazıda, Türkiye'de çok katmanlı tarihi kent merkezlerindeki kentsel arkeolojik değerlerin, özellikle toprak altı arkeolojik katmanların planlama sürecine girdi sağlayabilmesine ve kent yaşamına dahil edilebilmesine yönelik kentsel koruma planlaması sürecinde kullanılacak bir analiz yöntemi süreci tarif edilmektedir (1). Yöntem, çok katmanlı tarihi kent merkezlerinin kentsel arkeolojik yapısının dikey ve yatay ilişkileriyle anlaşılması için kullanılmaktadır. Yazıda kullanılan çok katmanlı kent kavramı, Anadolu kentlerinin birçoğunda olduğu gibi çok erken çağlardan itibaren yerleşilmiş ve günümüzde de yerleşik hayatın devam ettiği kentleri tanımlamaktadır (Bilgin, 2002, 3). Temel olarak, araştırma yöntemi korunması olası arkeolojik katmanların belirlenmesine ve devam eden modern yaşamı da gözeterik farklılaşan planlama stratejilerinin geliştirilebilmesine olanak sağlayan karakter bölgelerinin oluşturulmasına dayanmaktadır (Garmy, 1999; Belge, 2012). Bu bağlamda, çok katmanlı bir yapıya sahip olmasına ve farklı arkeolojik çalışmaların yürütülmesine rağmen, özellikle toprak altı kentsel arkeolojik potansiyeli belirlenememiş önemli bir merkez olan Tarsus tarihi kent merkezi örnek alan olarak ele alınmaktadır. Tarsus özeline odaklanan yazı benzer nitelikteki çok katmanlı tarihi kent merkezlerine ilişkin bir planlama analiz süreci taslağı oluşturmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, Tarsus tarihi kent merkezi özelinde tanımlanan kentsel arkeolojik karakter bölgeleri ve bu bölgelere ilişkin tanımlanan stratejiler özgün nitelik taşımaktadır.

* Department of City and Regional Planning, Faculty of Architecture, Mersin University, Mersin, TURKEY

2. 16 Ocak 1992 tarihinde Valetta'da (Malta) imzalanan "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (Gözden Geçirilmiş)" 05.08.1999 tarih ve 4434 sayılı Kanun ile onaylanarak Kültür ve Turizm Bakanlığı mevzuatında Kanun niteliği kazanmıştır.

KENTSEL ARKEOLOJİ KAVRAMI VE TÜRKİYE'DE KENTSEL ARKEOLOJİ

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında endüstrileşme süreci ile birlikte kent merkezlerinde başlayan yoğun inşaa faaliyetlerine paralel bir şekilde yürütülen arkeolojik araştırmalar, yetersiz belgeleme yöntemlerine rağmen Avrupa'da kentsel arkeoloji çalışmalarının başlangıcı olarak kabul edilir (Sartafij ve Melli, 1999, 21). Ancak, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yıkılan kentlerin yeniden inşası sürecinde arkeolojik araştırma ve belgeleme yöntemlerine daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, yürütülen çalışmalarda birincil amacın arkeolojik belgeleme ve araştırma değil, kentsel gelişme ve altyapı inşası olduğudur. Kent merkezlerinde bu dönemde yürütülen çalışmalar daha çok kurtarma arkeolojisi (*salvage archaeology*) niteliğindedir (Belge, 2004, 48). Bilgin(1996, 11) kentlerde yürütülen arkeolojik araştırmaların özelleşmiş bir çalışma alanı olarak 1960-1970 yılları arasında ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu süreçte kentsel arkeoloji, kentsel koruma planlamasının önemli bir bileşeni olmaya başlamıştır. Sartafij ve Melli (1999, 25) kentsel gelişme baskısına dayalı dönemi, II.Dünya Savaşı sonrasında kent merkezlerindeki yıkımın ikinci dalgası olarak tanımlamakta ve özellikle gelişen inşaat teknikleri ile tahribatın eskisinden daha güçlü olduğu, bu nedenle kentsel arkeolojinin gelişme baskıları ve inşaat tekniklerine karşı stratejiler geliştirmek zorunda kaldığını vurgulamaktadır. Bu nedenle, Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'nde de (CoE, 1992) belirtildiği üzere arkeolojik mirasın korunması, kentsel ve bölgesel planlama politikalarının önemli bir parçası olmuştur (2).

Arkeoloji ve planlama çalışma alanları arasındaki gelişme-koruma ikilemi üzerine odaklanan önemli bir uluslararası çalışma, Avrupa Konseyi tarafından 1984 yılında Floransa'da düzenlenen "Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu" dur (CoE, 1984). Bu bilimsel toplantıda arkeologlar, plancılar ve kamu otoriteleri arasındaki diyalog ve karşılıklı anlayış eksikliği vurgulanmıştır. Bu iletişim eksikliği ve koruma-gelişme gerilimi nedeniyle, Hester (1989, 233) arkeologları ve plancıları doğal düşmanlar olarak tanımlamıştır. Özellikle arkeoloji ve planlama çalışma alanları arasında, birbirlerinin temel yaklaşım ve ihtiyaçlarına ilişkin ilgi ve iletişim eksikliği üzerinde durulmaktadır (Delaunay, 1984, 2). Avrupa Konseyi'nin kentsel ve kırsal planlama süreçlerinde arkeolojik mirasın değerlendirilmesi ve korunmasına yönelik hazırladığı öneriler ve temel stratejiler (CoE, 1989) dokümanında, doküman hükümlerini kabul eden her ülkenin temel politika ve özelleşmiş yöntemlerini geliştirmesi bir zorunluluk olarak belirtilmektedir. Bu yönde bir değerlendirmenin yapılabilmesi ve arkeolojik değerlerin planlama sürecine dâhil edilebilmesi içinse arkeolojik veri tabanlarının oluşturulması gerekmektedir. Avrupa Konseyi tarafından 1990 yılından sonra farklı düzeylerde yürütülen bilimsel araştırma, toplantı ve değerlendirme sonrasında 2000 yılında iyi uygulamalar için kodlama dokümanı (*European Code of Good Practice*) geliştirilmiştir (CoE, 2000). Bu dokümanda, kentlerin geçmişte olduğu gibi gelecekte de gelişmeye ve değişmeye devam edeceği, bu nedenle koruma isteği ile yenileme ihtiyacı arasında bir dengenin kurulmasının zorunlu olduğu vurgulanmaktadır. Kentsel toprak altı arkeolojik kalıntıların sürdürülebilir korunması ve değerlendirilmesi konusunda geliştirilen yöntem önerisinde (*the APPEAR Method - Accessibility Projects, Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsoil Archaeological Remains*) kentsel ve mimari bütünleşme, arkeoloji, önleyici koruma, işletme, mali yönetim, ziyaretçi yönetimi ve arkeolojik alanın sergilenmesi hususlarında farklı uzmanlık alanlarının bir

arada çalışmasını gerektiren bir üst çerçeve tanımlanmaktadır. Bu yapısı ile kentsel arkeolojik çalışmalar değerlendirme, fizibilite, alternatif oluşturma, tasarım ve uygulama aşamalarından oluşan uzun etaplı bir planlama süreci olarak sunulmaktadır (EC, 2006, 7-8). Ancak, bir yol haritası olarak hazırlanan yöntem, Türkiye'nin koruma, arkeoloji ve planlama sorunsalı açısından değerlendirildiğinde, uygulanması ve yürütülmesi oldukça zor bir zengin nasihatı olarak görülebilir.

Arkeoloji ve planlama çalışma alanları için oluşturulan uluslararası çerçeve çalışmalarının yanı sıra ulusal ölçekte hazırlanan örnek çalışmalar da bulunmaktadır. İngiltere'de planlama ilkelerini içeren rehber dokümanlar içerisinde yer alan "Arkeoloji ve Planlama Rehberi" (PPG-16, *Planning Policy Guidance*, 1990) kentsel arkeoloji çalışma alanı ile ilgili olarak farklı ilgi grupları ve uzmanlık alanlarına yön gösterici niteliktedir. Addyman (2003, 5) planlama kurumları, özel yatırımcı ve koruma enstitüleri arasında kamu yararı üzerinden bir denge kurulabilmesi açısından PPG-16 dokümanının kapsamlı bir çerçeveye sahip olduğunu söyler. Planlama, koruma ve yatırımcı aktörler arasında yapılaşma sürecinin başında oluşturulabilecek anlaşma zemini, gerekli arkeolojik araştırmaların tamamlanabilmesine, buluntuların belgelenebilmesine ve yayınlanabilmesine ve alternatif gelişme şemalarının oluşturulabilmesine olanak sağlamaktadır (MoLAS 2001; 2002). 2010 yılı içerisinde planlama stratejileri dokümanı (PPS-5) olarak güncellenen rehber doküman (PPS-5, 2010) arkeolojik değerlerin geri dönülemez bir tahribattan korunabilmesi için planlama süreci içerisinde yer alan arkeolojik veri tabanlarının önemini vurgulamaktadır. Yasal ve yönetsel çerçeveye ilişkin düzenlemelere ek olarak York, Londra ve Bath kentlerinde karakter bölgelerine dayanılarak üretilen planlama dokümanları da farklı aktör ve ilgi gruplarına yol haritası sunmaktadır (Belge, 2005, 28-9). Benzer şekilde, Fransa da kentsel arkeolojik kaynakların yönetimi konusunda gelişmiş bir yasal ve yönetsel çerçeveye sahiptir. 1980'li yıllarda düzenlenen bilimsel sempozyumlar serisi ile özellikle kentsel ölçekte yürütülen altyapı çalışmaları sırasında şans eseri bulunan arkeolojik bulguların (*ad hoc findings*) yönetimi konusunda ulusal bir çerçeve oluşturulmuştur. Ayrıca, toprak altı arkeolojik bulgularının değerlendirilebilmesine olanak sağlayabilecek şekilde farklı ölçeklerde hazırlanacak bilgisayar destekli envanterlerin önemi vurgulanmaktadır. Fransa'da ulusal boyutta yürütülen kentsel arkeoloji dokümanları ve programı kapsamında kentsel sürekliliğin ve özellikle toprak altı kentsel arkeolojik değerlerin belgelenmesine yönelik küçük (St.Amand, Mondrod) ve orta (Bayeux, Catres) ölçekli yerleşimlerin yanı sıra Strazburg ve Metz gibi önemli kentlerde de çalışmalar yapılmıştır (Garmy, 1999, 94). Yazı kapsamında kullanılan araştırma yöntemi, bu bağlamda ortaya çıkan ve özellikle çok katmanlı kent yapısı içerisinde korunması olası arkeolojik potansiyelin belirlenmesini esas olan bu süreç öngörüsüne dayanmaktadır.

Türkiye'de kentsel arkeoloji kavramı 1993 yılında 338 sayılı ilke kararı ile bir tanım kazanmıştır. Arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren ve bu özellikleri ile bütünlük arz eden korumaya yönelik özel planlama gerektiren alanlar kentsel arkeolojik sit alanları olarak tanımlanmıştır. (Belge, 2004, 48). 1999 ve 2005 yıllarında güncellenen ilke kararlarında söz konusu tanım korunmuştur. 2012 yılında yayınlanan 37 sayılı İlke Kararı'nda ise, yeni yapılanma, altyapı çalışmaları ya da doğal afetler sonucu ortaya çıkan-çıkarılan kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesine ilişkin temel ilkeler belirlenmiştir. Özellikle arkeolojik değerlerin yerinde korunması (*in situ*) ve sergilenmesinin gerekliliği

3. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, Toplantı No: 30, Karar No: 338, 30.11.1993, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, Toplantı No: 60, Karar No: 658, 05.11.1999, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, Toplantı No: 68, Karar No: 702, 15.04.2005, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, Toplantı No:3, Karar No: 37, 10.04.2012

vurgulanmıştır (3). Genel olarak, ilke kararlarında arkeolojik değerlerin bilimsel yöntemler ile açığa çıkarılması, onarılması ve sergilenmesi, sağlıklı ve kapsamlı arkeolojik envanter temeline dayalı planlama çalışmaları ve günümüz koşullarının gerektirdiği kamusal hizmetlerin sağlanması sürecinde kültür katmanlarına zarar verilmeyecek şekilde projelendirme hususları üzerinde özellikle durulmaktadır. Benzer şekilde, 4434 sayılı kanun ile Türkiye’de temel mevzuat niteliği kazanan Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’nde de arkeolojik değerlerin envanterinin yapılması, arkeologlar ve yatırımcılar ile sistemli bir danışma mekanizmasının kurulması, arkeolojik rezerv alanlarının oluşturulması, yapılaşma sürecinde bulunan arkeolojik buluntuların mümkünse yerinde korunması (*in-situ*) ve arkeolojik alanların halka açılmasının özendirilmesi (*public archaeology*) şeklinde genel hatları ile sıralanabilecek ve planlama meslek alanı ile doğrudan ilişkili ilkeler yer almaktadır. Fakat, Türkiye’de Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) destekli kentsel arkeolojik envanter çalışmalarının yetersiz olması, kurumlar arası bilgi alışverişinin yetersizliği ve plancılar ile arkeologlar arasında mesleki ilişkilerin zayıf olması, çok katmanlı kentlerde kentsel arkeolojik değerlerin korunamaması ve kent yaşamına dahil olamaması gibi sorunları beraberinde getirmektedir. Özellikle kentsel yapılaşmanın yoğun baskısı altında bulunan çok katmanlı tarihi kent merkezlerinin sit bütünlüğü bozulduğu düşünülerek, kentsel arkeolojik sit alanı yerine, 3. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmesi başka bir problem olarak ortaya çıkarmaktadır. İlgili mevzuat gereğince, 3.derece arkeolojik sit alanlarında müze uzmanlarınca yapılan sondaj çalışmaları sonrasında arkeolojik bulgulara ulaşılmaması durumunda söz konusu taşınmazlar genellikle Koruma Bölge Kurulları’nca parsel bazında 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmektedir. Bu durumda, mülk sahipleri yapılaşmanın kısıtlanması nedeniyle alandan umudunu kesmekte, yerel otorite ve müzeler ise teknik ve finansal kısıtlılıklar sebebiyle yerinde yeterli koruma önlemlerini alamamakta, arkeolojik değerleri belgeleyememekte ve kentliye sunamamaktadır. Sonuç olarak, 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilen taşınmazlar kent içi boşluklar bir nevi çürük dişler haline gelmektedir (Belge, 2013, 100). Tuna (2016, 7), arkeolojik sit sınırlarının belirlenmesinde gerçek koruma potansiyelinin belirlenmesinden daha çok koruma-kullanmaya ilişkin müdahale türlerine göre derecelendirmelerin yapıldığını belirtmektedir. Kentsel sit alanları ile örtüşen alanlarda arkeolojik dolgularının bulunduğu bölgelerin 3. önem derecesinde arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmesi temel olarak bu yaklaşıma dayanmaktadır. Diğer yandan üzerinde modern yaşantının devam ettiği çok katmanlı kent merkezlerinin tamamen 1. derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmesi de kabul edilemez. Sonuç olarak, Türkiye’de kentsel sit alanı sayısı 266 iken ve bu kentlerin büyük bir çoğunluğunda çok katmanlı bir arkeolojik yapı bulunmasına rağmen, kentsel arkeolojik sit alanı sayısı 32 ile sınırlıdır (Tuna, 2016, 7).

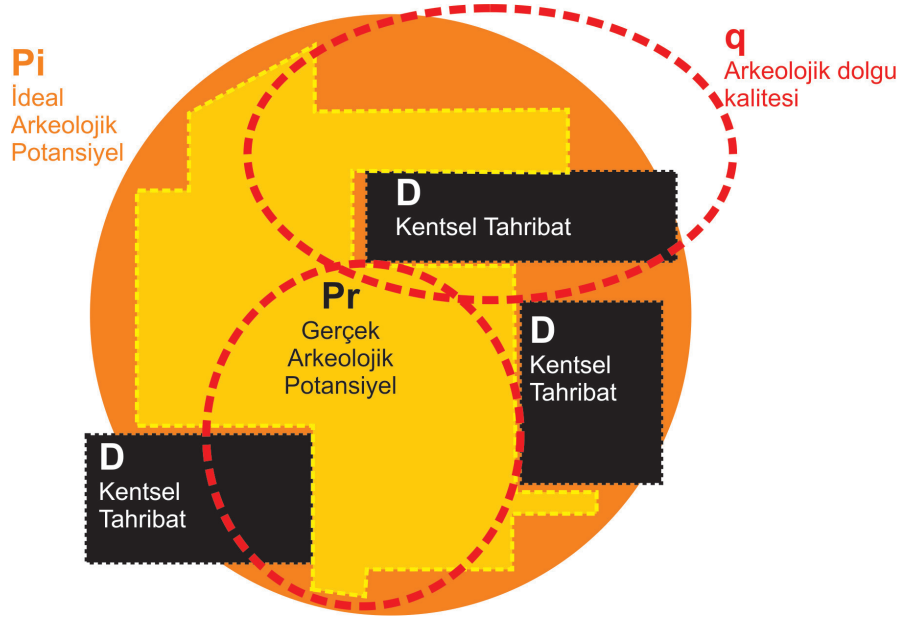
Kentsel ölçekte arkeolojik verilerin mekansallaştırılmasına yönelik çalışmalar açısından bir değerlendirme yaptığımızda ise Türkiye’de işlevsel olarak hazırlanmış, planlama ve arkeoloji meslek alanlarına hizmet sunabilen CBS destekli envanter çalışması bulunmamaktadır. Türkiye’de kentsel arkeoloji çalışma alanı ile ilgili olarak, İstanbul Tarihi Yarımada-Marmaray projesi kapsamında yürütülen arkeolojik çalışmalar uzun süre gündemde kalmıştır. İnşaat çalışmaları öncesinde yürütülen etüt çalışmaları sonrasında yeraltı treni ve tüp geçiş projeleri için aktarma noktası olarak belirlenen Yenikapı İstasyonu’nun arkeolojik potansiyelinin daha az olduğu bilinen eski liman dolgusu içinde yapılması uygun

görülmüştür (Tuna, 2003, 91). 2004 yılında başlayan arkeolojik kazılar esnasında Theodosius Limanı olarak bilinen eski liman dolgusu içerisinde bulunan bulgular, özellikle Bizans Dönemi denizciliğine ve İstanbul'un çok erken dönem yerleşme tarihine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Arkeolojik çalışmalar kent tarihi açısından taşıdığı önem göz önüne alınarak, planlama ve kent yaşamı ile bütünleşme açısından bir şans olarak görülmektedir (İstanbul Arkeoloji Müzesi, 2012). Diğer yandan, arkeolojik çalışmalar, yatırımcılar ve hatta üst düzey yetkililer tarafından projelerin tamamlanmasının önündeki engel olarak değerlendirilebilmektedir. Oysa 1999 yılında 4434 sayılı kanun ile onaylanan "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi"nde çok net bir biçimde "Sitin bilimsel incelemesinin yapılabilmesi ve sonuçların yayınlanabilmesi için yeterli zamanın ve olanakların verilmesini sağlamak" güvence altına alınmaktadır. İlgili mevzuata göre arkeolojik bulguların bulunması sonrasında 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmesi gerekirken, bulunan mimari öğeler tescil edilip 3. derece arkeolojik sit alanı niteliği korunan ve üzerinde yapılaşmaya izin verilen taşınmazlar ise koruma ilkeleri açısından tartışmalara sebep olmakla birlikte, ancak yatırımcıların yüksek maliyet ve zaman giderlerini karşılayabilmesi durumunda hayata geçebilmektedir. Antakya'da inşası devam etmekte olan Hilton Müze Otel projesi Türkiye'de kentsel arkeoloji alanında bu bağlamda gündemde olan bir örnektir (Belge, 2013, 94-5). Fakat arkeolojik değerlerin sergilenmesine olanak sağlayacak şekilde 2012 yılı içerisinde inşaatına başlanılan otelin ancak 2018 yılı yaz başında açılabilmesi beklenilmektedir (Antakya Hilton Museum Hotel, 2017).

Görüldüğü üzere kentsel arkeoloji çok geniş ve disiplinlerarası bir çalışma konusudur. Ancak, Türkiye'de, öngörülen kentsel gelişme veya yatırımın büyüklüğü ile ilişkili olarak arkeolojik değerler gündeme gelebilmektedir. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde koruma-gelişme dengesi olarak tanımlanan ikilem Türkiye'de çok katmanlı tarihi kent merkezlerinde toprak üstündeki değerler için olduğu kadar, toprak altındaki arkeolojik katmanlar içinde devam etmektedir. Ancak, koruma-gelişme dengesi olarak tanımlanan ikilem aslında arkeolojik verileri bir değer olarak görmeyen ve korumayı gelişme önünde engel olarak değerlendiren bir bakış açısına sahiptir (Williams, 2015, 21). Bu kapsamda arkeolojik değerlerin, özellikle toprak altı arkeolojik katmanların planlama sürecine girdi sağlayabilecek şekilde mekansallaştırılması ve korunmuş gerçek arkeolojik potansiyele göre kentsel arkeolojik koruma ve planlama ilkelerinin belirlenmesi konusunda temel bir eksiklik bulunmaktadır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma kapsamında uygulanan kentsel arkeolojik değerlendirme yöntemi ve araştırma teknikleri çok katmanlı tarihi kent merkezlerindeki gerçek (korunmuş veya korunması olası) arkeolojik potansiyelin belirlenmesi, mekansallaştırılması ve karakter bölgeleri üzerinden geliştirilen stratejiler ile kentsel planlama sürecine dâhil edilmesine olanak sağlamaktadır. Kentsel arkeolojik değerlendirme konusunda genel bir çerçeve oluşturan Garmy (1999, 94-6), kentsel yaşamın devamlılığı olarak tanımlanabilecek kentsel süreklilik (*urban continuum*) kavramını temel alarak kentteki bazı önemli anıtsal veya özel alanları vurgulamak yerine kentin bütününde sosyo-mekansal bir gelişme şeması üzerinden değerlendirme yapmaktadır. Bu nedenle, kentin tarihsel gelişimini 3 boyutlu bir yapıda ayrışan değil içi içe geçmiş katmanlar olarak

Resim 1. Proje kapsamında kullanılan yöntemin kavramsal gösterimi (Belge, 2012, 332).

değerlendirme şansı bulunmaktadır. Bu bağlamda, Garmy (1999, 94-6) tarafından basit bir denklem " $Pr = (Pi - D)^q$ " ile tanımlanan süreç, korunmuş kentsel arkeolojik potansiyelin tanımlanmasını öngörmektedir.

Teorik olarak, çok katmanlı kentin yapısını anlayabilmek için kentin tarihsel gelişimi sırasındaki yerleşim alanı ve kentsel etkisi ile şekillendirdiği yayılım alanı ideal kentsel arkeolojik potansiyel "Pi" olarak ele alınmaktadır. Tarihsel dönemlere ilişkin hazırlanan dönemsel katman haritalarının üst üste çakıştırılması ile ideal kentsel arkeolojik potansiyele ilişkin değerlendirme yapılabilmektedir. Kentlerin üst üste dönemsel gelişmesi sırasında farklı dönemlerde yeniden kullanım ve katmanlaşmadan kaynaklı olarak daha erken dönem katmanların geç dönem katmanlarca tahrip edilmesi doğal bir süreçtir. Bu sürece ek olarak doğal etmenler veya doğrudan kentsel gelişme ve altyapı müdahaleleri ile ortaya çıkan tahribat ise "D" olarak değerlendirilmektedir. Ancak, arkeolojik katmanların derinliği-niteliği-yayılım alanı, topografya ve toprak yapısı gibi nedenlerle arkeolojik katmanların üzerinde modern gelişme olmasına rağmen tahrip edilmemiş olmasının olası olduğu alanlar bulunabilmektedir. Örneğin, dere yatağı çevresinde yerleşen kentlerdeki alüvyon dolgusu nedeniyle, önemli kültür katmanları mevcut yapıların temellerinin altında korunabilmektedir. Bu faktör ise yöntem kapsamında kısaca arkeolojik katmanların kalitesi "q" olarak ele alınmaktadır. Sonuç olarak, ideal arkeolojik potansiyelden tahrip olan alanların çıkarılması ve arkeolojik dolgu kalitesinin değerlendirilmesi ile korunmuş/korunması olası gerçek "Pr" kentsel arkeolojik potansiyel tanımlanmaktadır. Denklem içerisindeki değişkenler dikkate alındığında, kullanılan yöntemin matematiksel bir değerlendirme süreci olmadığı, aksine farklı değişkenlerin mekânsal ilişkisi ile bir çerçevenin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir (**Resim 1**).

Türkiye'de çok katmanlı tarihi kent merkezlerindeki kentsel arkeolojik potansiyelin planlama sürecine dâhil edilmesine yönelik bir planlama analizi yöntem taslağı oluşturmayı amaçlayarak denklemi esas aldığımızda, aslında adım adım ilerlenebilecek bir süreç tarif edilebilmesi mümkün olmaktadır (**Resim 2**). Bu süreçte temel olan ise, farklı nitelikteki

verilerin planlamaya girdi sağlayabilmesi için mekânsallaştırılmasıdır. Bu bağlamda kullanılacak, arkeolojik veriler doğrudan bilgi ve belgelemeye dayanan birincil kaynaklar ile antik yazar veya gezginlerin aktardıkları gibi yorumlanmış ikincil kaynaklar olarak ikiye ayrılmaktadır (Bilgin, 1996, 45). Bu kaynaklara ek olarak yerelde uzun süredir görev yapan, örneğin Müze uzmanlarının deneyimleri veya doğrudan mekânsal bilgi içermeyen yerel meraklıların aktardıkları da ikincil bir veri seti olarak değerlendirilebilir. Her halükarda, Türkiye’de çok katmanlı bir kent merkezinde yürütülecek planlama sürecinde kullanılacak arkeolojik veriler çok farklı sayısal ve/veya geleneksel arşiv sistemleri ile farklı kurum ve kuruluşlarda saklanmaktadır. Bu durumda, ideal kentsel arkeolojik potansiyelin belirlenebilmesi için, tüm kurum kuruluşlardan gelecek farklı nitelikteki verilerin planlamaya girdi sağlayacak şekilde mekânsallaştırmasına olanak veren CBS’ne dayanan kentsel arkeolojik veri tabanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Kazı sonuçları, yüzey araştırmaları, parsel bazında yapılan sondajlar, şans eseri bulgular veya arkeo-jeofizik yöntemler ile elde edilen arkeolojik verilerin yanı sıra, eski harita ve planlar, hava fotoğrafları, gravürler veya fotoğraflar gibi tarihsel bilgiler de birincil veri seti olarak kentsel arkeolojik veri tabanlarına aktarılabilir. Diğer yandan, mekânsal ve güvenilir kesin bilgi içermeyen ikincil veriler ise bu tip veri tabanlarında destekleyici rol oynayacaktır. Bu bağlamda, hem veri kaynaklarının hem de verilerin çeşitliliği dikkate alındığında dinamik ve esnek bir veri tabanı sistemi oluşturulmalıdır. Türkiye’de, öngörülen yöntem dâhilinde bir araştırma sürecinin işletilmesinde en temel sorun, farklı kurum ve kuruluşlarda var olan mevcut kentsel arkeolojik verilerin farklı arşivleme sistemleri nedeniyle kullanılabilir olmamasıdır. Ayrıca, herhangi bir kurum veya kuruluşun arşivinde yer almayan ikincil verilerin ve/veya yüzey araştırmaları ile tespit edilen verilerin, birincil veriler ile birlikte değerlendirilebilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, kentsel arkeolojik veri tabanlarının ve mekânsal altyapının oluşturulmasında CBS’nin sağladığı olanaklar mutlaka kullanılmalıdır (4).

4. Arkeoloji alanında CBS kullanımında temel kaynaklardan bir tanesi olan Wheatley ve Gillings (2002)’in bu bağlamda incelenmesi yerinde olacaktır. Wheatley-Gillings (2002, 163-178) tarafından özellikle üzerinde durulan Eğilim Yüzey Analizleri’nin (Trend Surface Analyse) belirli bir arkeolojik katmanın günümüz yüzeyinin ne kadar derininde olduğu ve alanın stratigrafisinin (arkeolojik katmanlaşmasının) anlaşılması için önemli bir analiz yöntemi olduğu görülmektedir. Analiz süreci temel olarak mevcut veriler arasında kurulan ilişki ile kestirimde bulunmaya (interpolation) dayanmaktadır. Eldeki mevcut veriler ile özellikle toprak altında görünmeyen arkeolojik katmanların olası derinliklerine ilişkin fikir elde edilebilir. Ancak, sağlıklı ve arkeoloji alanında geçerli bir kestirim yapılabilmesi için eldeki mevcut verilerin sadece mekânsal olması yeterli olmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, eldeki tüm verilerin iki boyutlu (X, Y) olarak konumlarının bilinmesi yeterli değildir. Arkeolojik verilerin stratigrafiye ilişkin derinlik (Z) bilgilerini de içermesi gerekmektedir. Ayrıca, söz konusu verilerin niceliği, sağlıklı bir kestirim yapılabilmesi için önemlidir. Örnek araştırmalarda (Bilgin, 2002; Çıracık Altınörs, 2010a; Çıracık Altınörs ve Göksu, 2010; Ellul ve Haklay, 2006; Kastanian, vd., 2008; Kiroğlu, 2003; Tsipidis, 2005; TÜBA-TÜKSEK, 2003; TAY Projesi, 2013; Wheatley ve Gillings, 2002) görüldüğü üzere, çok katmanlı ilişkilere yönelik mekansal analizlerin yapılabilmesi için, arkeolojik verinin bu analizlerin yapılabilmesi için dikkate alınarak arazide sistematik olarak toplanması ve veri tabanına aktarılması gerekmektedir.

Kentsel arkeolojik veri tabanlarının hazırlanmasından sonra kentsel arkeolojik potansiyelin belirlenebilmesi için yapılması gereken en temel çalışma, dönemsel katman haritalarının hazırlanmasıdır. İdeal kentsel arkeolojik potansiyel, teorik olarak kentin tarihsel gelişimi sırasındaki yerleşim alanı ve şekillendirdiği yayılım alanı olarak tanımlandığı için, dönemsel katman haritalarını, sadece stratigrafi bilgisi veren arkeolojik katmanlaşma çalışması olarak değerlendirmemek gerekir (Bilgin, 2002, 34-40; Cohen, 2001, 36-7). Dönemsel katman haritaları, belirli bir dönemde kentte yapılaşmış ve açık alanları, kent merkezi, anıtsal ve/veya kamusal yapı kümeleri, konut alanları gibi temel arazi kullanımları ile birlikte kentsel etki alanını ve şemasını gösteren çalışmalardır. Daha sonrasında ise, dönemsel katman haritalarının CBS desteği ile üst üste çakıştırılarak (*overlay analizi*) aynılan ve farklılaşan alt bölgelerin tanımlanması önem arz etmektedir. “*Planovolumetric*” (Sommella, 1984) analiz olarak tanımlanan üst üste çakıştırma işlemi ile alt bölgeler morfolojik yapı değerlendirmesi ve arkeolojik katmanlaşma açısından ele alınarak Arkeolojik Eş-değer Bölgeleri (Bilgin, 2002, 118) tanımlanabilir. Arkeolojik eş değer bölgeleri çok katmanlı kentlerin farklı dönemlerdeki arazi kullanım biçimlerini esas alarak stratigrafik sürekliliği veya bazı alt bölgelerdeki dönemsel boşlukları tanımlar (Belge, 2012, 339; 2016, 438-9). Sonuç olarak, tüm arkeolojik verilerin üst üste çakıştığı ve arkeolojik potansiyelin tahribata uğramamış halinin hipotetik olarak idealize edildiği bir alt bölgeleme oluşturulmuş olur. Bu bölgelerin kendi

içerisinde gruplanması ile yerleşimin kurulduğu günden itibaren sürekli yerleşilmiş veya belirli dönemlerde yoğun olarak yerleşilmesine rağmen günümüze kadar açık alan olarak korunmuş bölgelerin tespiti mümkün olabilmektedir.

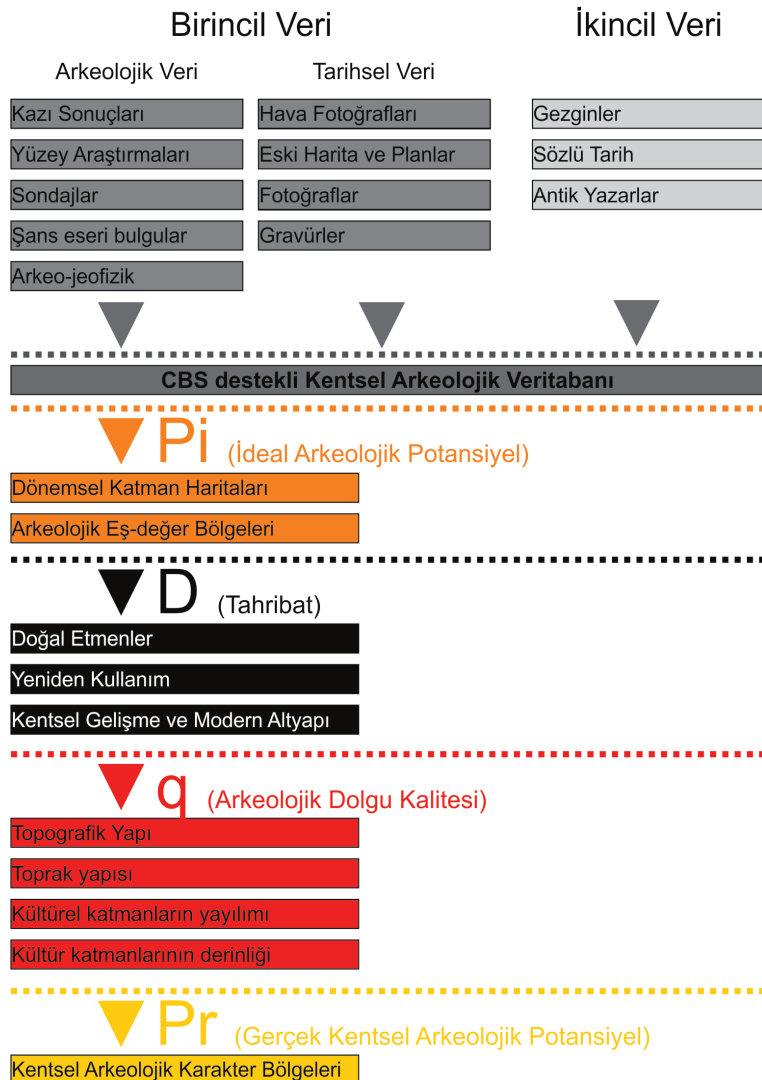
İdeal arkeolojik potansiyelin belirlenmesi ve değerlendirilmesine yönelik eş-değer bölgelerinin tanımlanmasında sonra, yöntemin ikinci aşaması olarak kentsel arkeolojik tahribatın (D) belirlenmesi ve haritalanması gerekmektedir. Bu kapsamda, tahribat; doğal tahribat, katmanlaşma ve devşirme ile ortaya çıkan tahribat ve kentsel gelişme-altyapı kaynaklı tahribat olmak üzere 3 alt-başlıkta ele alınabilir.

Doğal tahribat; deprem, toprak kayması ve taşkın gibi doğal olaylar ile ortaya çıkan tahribattır. Kentsel arkeolojik alanlarda diğer bir tahribat türü ise, farklı dönemlerde sürekli kullanıma dayalı bir yıpranma veya dönemsel tahribat olarak değerlendirilebilir. Bu tür tahribatın en önemli biçimi, özellikle antik dönem anıtsal yapılarındaki mermer kaplama, sütun veya kesme taş gibi nitelikli malzemelerin sonraki dönemlerde devşirme olarak kullanımınıdır. Katmanlaşma ile ortaya çıkan tahribat ise, çok katmanlı kent yapısında kentsel sürekliliği gösteren hem bir kültür zenginliği hem de daha önceki dönem izlerinde yapılabilecek tahribata işaret eden bir tartışma konusudur. Bilgin (1996, 48-9) çok katmanlı tarihi kentlerdeki bu süreci süreklilik (*continuity*) ve sürdürülebilirlik (*sustainability*) kavramları ile tartışmaktadır. Bu bağlamda, kent içerisinde belirli bir dönemin izlerini belirgin bir şekilde koruyan alanlar “kimlik bölgeleri” (Bilgin, 1996, 48) olarak tanımlanmaktadır. Benzer şekilde, sürekli yerleşim görmüş alanlar ise “çok katmanlılığın kimlik bölgeleri” (Bilgin, 1996 48) olarak belirlenebilmektedir. Ancak, bu noktada dikkat edilmesi gereken temel husus, çok katmanlılığa dayalı sürekli kullanımın önceki dönemler üzerinde daha fazla katmanlaşmanın oluşmasına dolayısıyla alanın karakterini kaybetmesine sebep olabilmesidir. Bu nedenle, arkeolojik katmanlaşmanın arttığı alanlar “risk alanları” (Bilgin, 1996, 49) olarak tanımlanmaktadır. En büyük risk alanları ise üzerinde modern yaşamın devam ettiği ve yapılaşma baskısı altındaki alanlardır (Bilgin, 1996, 49). Çok katmanlı tarihi kent merkezlerindeki kentsel arkeolojik değerler üzerindeki en önemli tahribat ise, modern yaşamın ihtiyaç duyduğu altyapı ve/veya gelişme baskısı ile ortaya çıkmaktadır. Bu tahribatın tespiti için altyapı (içme suyu, atık su, elektrik ve doğalgaz) ve yeni derin temelli yapıların inşası ile oluşan topyekûn tahribat tespit edilmelidir. Sonuç olarak, elde edilen mekânsal veriler değerlendirilerek bir sentez ürün olarak Tahribat Analiz Haritası hazırlanabilir.

Yöntemin bir parçası olarak değerlendirilmesi gereken diğer etmen ise, topografik yapı, toprağın arkeolojik bulguları koruma/saklama kapasitesi ve kültürel katmanların yayılımı gibi değişkenler değerlendirilerek kentsel arkeolojik dolgu kalitesinin (q) (Garmy, 1999, 94; Belge, 2012, 343) belirlenmesidir. Bu noktada, alan özelinde detaylı jeolojik ve jeofizik araştırmaların yapılması, gerekli yerlerde sondajların açılması gibi kapsamlı süreçler ile kültür katmanlarının yanı sıra, toprak dolgusuna esas bilgilerinde elde edilebilmesi mümkündür (Kayan ve Öner, 2013; 2016). Ancak, bir koruma planlaması analizi olarak tanımlamaya çalıştığımız süreç içerisinde, her örnek alanda özel araştırmaların yürütülmesi mümkün değildir. Bu durumda, arşiv araştırmaları sonucunda arkeolojik araştırmalara ilişkin elde edilen stratigrafik değerlendirme, daha açık bir ifadeyle kültür katmanlarının günümüz yüzeyinden ne kadar derinlikte olduğuna dair mekânsal bir çalışma, kentsel arkeolojik dolgu kalitesinin

belirlenebilmesi için yeterli olacaktır. Bu tip arkeolojik verilerin mekânsal dağılımı ve sayısı ise yakın çevreler için bazı kestirimler yapılabilmesine ve olası kültür katmanı derinliklerine ilişkin fikir verebilecektir.

Sonuç olarak, ideal arkeolojik potansiyel olarak belirlenmiş alt-bölgelerden arkeolojik katmanların tahrip olduğu alanların çıkarılması ve sonrasında arkeolojik dolgu kalitesinin değerlendirilmesi ile gerçek korunması olası arkeolojik potansiyele (Garmy, 1999, 94; Belge, 2012, 343) ilişkin mekânsal bir alt-bölgeleme yapılabilmesi mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda oluşturulan alt-bölgeler ise kentsel arkeolojik karakter bölgeleri olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, ilgili mevzuatta belirtilen arkeolojik sit alanı derecelendirmesinden farklı olarak, arkeolojik değer potansiyeline göre bir bölgeleme ve derecelendirme imkânı sunulacak olmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, Tuna (2016, 7) tarafından belirtildiği üzere, Türkiye’de mevzuat hükümleri arkeolojik sit sınırları koruma-kullanmaya ilişkin müdahale türlerine göre derecelendirilmektedir. Ancak, tanımlanan analiz süreci sonrasında, arkeolojik potansiyelin derecelendirilmesine göre belirlenen müdahale biçimleri söz konusu olacaktır.

Resim 2. Süreç olarak Araştırma Yöntemi

TARSUS TARİHİ KENT MERKEZİNDE KENTSEL ARKEOLOJİK POTANSİYELİN BELİRLENMESİ

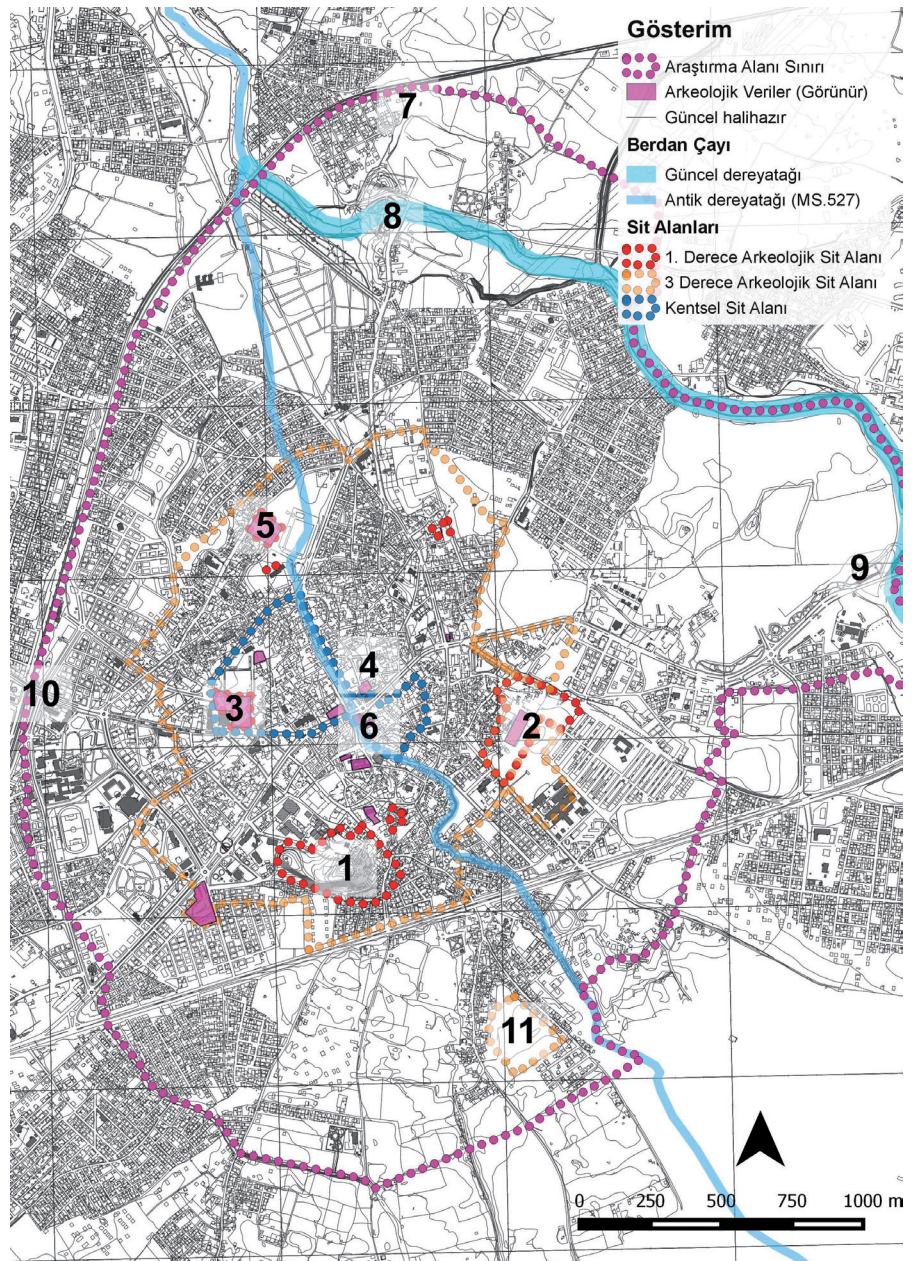
Çok katmanlı kent niteliğinde olmasına ve yürütülen farklı nitelikteki arkeolojik çalışmalara rağmen arkeolojik potansiyeli bütünsel bir şekilde ele alınmayan Tarsus tarihi kent merkezi yazıya dayanak oluşturan araştırma projesi kapsamında örnek çalışma alanı olarak ele alınmıştır. Araştırma projesi ve yazı, Tarsus'a odaklanmış olsa da Türkiye'deki çok katmanlı yerleşimlerle benzer nitelikte problemler ve potansiyeller barındırmaktadır.

Tarsus'ta yapı bazında tescil çalışmaları 1977 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) tarafından başlatılmıştır. Geleneksel konut dokusu barındıran Şehit Kerim ve Kızılmurat Mahalleri'nin bir bölümünü içeren yaklaşık 13 ve 4,6 hektarlık iki alan kentsel sit alanı, Gözlükule Höyüğü (**Resim 3'te 1**) çevresinde 7,6 hektarlık bir alan ve Donuktaş (Roma Tapınağı) (**Resim 3'te 2**) çevresinde 11,7 hektarlık bir alan ise 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Belirlenen sit alanlarını kapsayacak şekilde Koruma Amaçlı İmar Planı 1989 yılında hazırlanmıştır (Uçar, 2007, 92-3). Tarsus Koruma Amaçlı İmar Planını incelediğimizde, Merkez, Donuktaş ve Gözlükule olmak üzere 3 parçalı bir planın oluşturulduğu, arkeolojik sit alanı niteliğinde olan Donuktaş ve Gözlükule'nin arkeolojik park ve park alanı olarak düzenlendiği, konut alanlarında ise mevcut sokak dokusu gözetilerek plan kararlarının üretildiği görülmektedir. Ancak, Koruma Amaçlı İmar Planı'nun hazırlanmasından sonra yaklaşık 25 yıllık bir sürenin geçmesine rağmen arkeolojik sit alanlarında herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. 1995 yılında Cumhuriyet Meydanı'nda yeraltı otopark inşaatı çalışmaları esnasında bulunan Sütunlu Cadde - Roma Yolu'nda (**Resim 3'te "3"**) ise kurtarma kazılarının (Zoroğlu, 1995; 1997) tamamlanmasına rağmen çevre düzenlemesine ilişkin proje günümüze kadar tamamlanamamıştır. Tarsus tarihi kent merkezi çeperinde yer alan ve yerel halk tarafından Altından Geçme olarak bilinen Roma Hamamı'nda (**Resim 3'te 4**) ve geleneksel konut dokusunun kuzeyinde yer alan Zeytinpazarı'nda bulunan Geç Roma Dönemine tarihlenen sarnıç ve su yapılarında (**Resim 3'te 5**) ise Tarsus Müzesi tarafından kısmen temizlik ve kazı çalışmaları yapılmaktadır. Sadece Makam-ı Danyal Camisi etrafında Hz.Danyal'ın türbesi olarak bilinen alan ve güneyinde kalan Roma köprüsü (**Resim 3'te 6**) ile ilgili olarak kazı çalışmaları tamamlanmış, sergileme için özel proje uygulaması yapılmıştır. Ancak bu alanda yer alan arkeolojik değerlerin bağlamından koparılarak sadece türbe üzerine yoğunlaşan ziyaretçi yönlendirmesi, alanın çok katmanlı yapısının algılanmasını engellemektedir. Bu bağlamda, Tarsus'ta bilinen toprak üstü ve anıtsal arkeolojik değerlerin Tarsus'un günlük yaşamına dahil edilmediği ve kentin çok katmanlı arkeolojik değerlerinin bütünsel bir yaklaşımla korunmadığı görülmektedir.

Diğer yandan, Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 28.11.2013 tarih ve 3004 sayılı kararı ile Tarsus tarihi kent merkezi ve yakın çevresinde yaklaşık 200 hektar büyüklüğündeki alanın 3.derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmesi alanda güncel bir tartışma konusu ortaya çıkarmıştır (5). Karar doğrultusunda hazırlanan Geçiş Dönemi Yapılaşma Koşulları 30.04.2014 tarih ve 3674 sayılı Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararı ile onaylanmıştır. Müze uzmanlarınca 3. derece arkeolojik sit alanı çeperinde yapılan sondaj, araştırma ve kaçak kazılara ilişkin tespitler sonucunda elde edilen yeni veriler doğrultusunda Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 22.07.2015 tarih

ve 5269 sayılı kararı ile 3. derece arkeolojik sit alanı sınırları Adana Yolu güneyinde genişletilmiştir. Aynı zamanda, ilgili mevzuat hükümlerine göre koruma amaçlı imar planının hazırlanması için süreç başlatılmıştır. Ancak, planı hazırlayan ekibin yazının dayanağını oluşturan araştırma projesi ile herhangi bir bağlantı kurmamış olması da Türkiye'deki mevcut problemler için bir göstergedir. Ayrıca, belirlenen geçiş dönemi yapılaşma koşullarında, daha önce yürürlükte olan imar planlarında verilen yapılaşma koşullarının düşürülmesi nedeniyle yatırımcılar ve mülk sahipleri tarafından itirazlar yapılmış, geçiş dönemi yapılaşma koşullarında Koruma Yüksek Kurulu kararları ile kısmi değişikliklere gidilmiştir.

Bu bağlamda, günümüzde büyükşehir statüsündeki Adana ve Mersin kentlerinin ortasında olmasına rağmen yaklaşık 320.000 nüfusa sahip bir yerleşimin çok katmanlı tarihi kent merkezi olan araştırma projesi alanı

Resim 3. Araştırma alanı ve arkeolojik veriler (görünür izler).

6. TÜİK-Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre 2015 yılı İlçe Nüfusu 326.063 kişidir.

benzer nitelikteki büyükşehirlere veya küçük ölçekli yerleşimlere örnek oluşturabilecek potansiyel barındırmaktadır (6). Araştırma alanı olarak belirlenen alan ise 2013 yılı sonunda 3. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenen alan ile sınırlı kalmayarak, özellikle kentin antik dönemde ulaştığı etki alanı da dikkate alınarak yaklaşık 800 hektarlık bir alan olarak belirlenmiştir. Proje alanının sınırlarını kuzeyde su kemeri kalıntıları (**Resim 3**'te 7) ve kaya mezarları (günümüzde Şelale olarak bilinen alan) (**Resim 3**'te 8), doğuda Berdan Çayı'nın M.S.527 sonra taşındığı dere yatağı üzerinde yer alan köprü (BAÇ Köprüsü) (**Resim 3**'te 9), batıda günümüz demiryolu hattı ile tanımlanan alan ve bulunan arkeolojik altyapı izleri (**Resim 3**'te 10), güneyde ise tarım alanları içerisinde bulunan mezarlık alanları ve yerleşim izleri (**Resim 3**'te 11) tanımlanmaktadır. Öz (2012) bu alanın antik çağda yaklaşık olarak yarım milyonluk bir nüfusa hizmet sağladığını belirtmektedir.

Tarsus'un Tarihi Coğrafyası ve Mekânsal Gelişimi

Tarsus tarihi kent merkezindeki kentsel arkeolojik potansiyelin belirlenmesi için, öncelikle Tarsus'un tarihi coğrafyası ve mekânsal gelişimi üzerine bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Bu değerlendirme temel olarak kentin çok katmanlı yapısının yanı sıra çok kültürlü ve çeşitli arkeolojik değerlere ilişkin genel bir çerçeve sunacaktır. Tarsus tarihi kent merkezi binlerce yıl öncesine uzanan köklü bir geçmişe sahiptir ve bu yerleşim sürekliliğinin en üst katmanında modern hayat devam etmektedir. Kent antik çağdan günümüze kadar Toros Dağları güneyinde Ovalık Kilikya içerisinde önemli ticaret yollarının kesiştiği bir yerde kurulmuş ve varlığını devam ettirmiştir. Anadolu'nun içinden güneye gidildiğinde, Akdeniz'e ulaşmak için Toros Dağları'nı aşmak gerekmektedir ve ovada karşılaşılan ilk büyük yerleşim Tarsus'tur. Ayrıca, kıyısına kurulduğu Berdan (*Kydnos*) nehri sayesinde Akdeniz'e bağlantısı olan Tarsus hem Akdeniz ile Orta Anadolu arasında, hem de Çukurova ile Kuzey Suriye arasında işleyen insan ve mal trafiğinin kesiştiği bir kavşakta bulunmaktadır (Özyar ve Ünlü, 2015, 41).

Tarsus'taki arkeolojik araştırmaların sonuçlarını incelediğimizde, M.Ö. 2000 yılından başlayarak günümüze kadar yerleşilmiş olan çok katmanlı bir yapıdan bahsetmek olasıdır. Kent, Gözlükule olarak bilinen höyükten başlayarak önce kuzeye doğru genişlemiş, daha sonrasında ise Berdan Nehri'nin batı kıyısında gelişmeye başlamıştır (Goldman, 1935;1937, Zoroğlu, 1995; 1997; Ramsay, 2000; Uçar, 2007; Öz, 2012). Goldman (1935; 1937) Gözlükule'de Asurlara ait bir yerleşimden bahsetmektedir ve daha erken dönemlere ait izler kentteki diğer kazılarda da bulunamamıştır (Zoroğlu, 1995). Ancak, Gözlükule höyüğünün topografik yapısı ve Berdan Nehri'nin antik dere yatağına göre konumu ilk yerleşimin yer seçimi için bir sebep olarak değerlendirilmektedir. Kentin Helenistik dönemde önemli bir odak olduğunun bilinmesine rağmen, yerleşimin sınırları ve/veya iç yapısına ilişkin yeterli veri bulunmamaktadır. Goldman (1935;1937) ve Zoroğlu (1997) Gözlükule Höyüğünde ve Cumhuriyet Meydanı kazılarında bulunan çok kısıtlı bulgulardan bahsetmektedir. Kesin olarak bilinen, Tarsus'un en görkemli döneminin Kilikya'nın başkenti olduğu Roma Dönemi olduğudur. Kentin yerleşik alanının yanı sıra kırsal etki alanı ve nekropollerine dair izler de bilinmektedir. Roma Dönemi sonrasında yerleşimin Orta Çağ izlerine ait çok kısıtlı arkeolojik bilgi bulunmaktadır (Zoroğlu, 1995; Uçar, 2007, 228-9; Öz, 2012). Ancak kentte devam eden arkeolojik araştırmalar ve gezginlerin notlarından kentin küçülerek çevresinde yer alan sur duvarları içerisinde kaldığı anlaşılmaktadır (Held

vd., 2015). On yedinci yüzyılda kenti ziyaret eden Evliya Çelebi, yerleşimi denizden yaklaşık 1 saat uzaklıkta bir kale olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Tarsus içerisinde 3 mahalle, 300 ev ve birçok anıtsal yapının bulunduğunu belirtir (Uçar, 2007,229). On dokuzuncu yüzyılın sonunda hazırlanan harita ve görsellerden ise kentin sınırlarının Roma dönemi sonrasında ilk kez yeniden genişlemeye başladığı anlaşılmaktadır. Rother (1971, 118) bu döneme ilişkin hazırladığı çalışmada kentin mekânsal şemasını yerleşik ve açık alanları ile gösterirken kentteki etnik çeşitliliğe ilişkin veriler de sunmaktadır. Özellikle kentin Mersin ve Adana yolları üzerinde açılan tekstil fabrikaları ve 1888 yılında kurulan Tarsus Amerikan Koleji yerleşim içerisinde geniş alan kullanımları olarak dikkat çekmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi sonrasında ise kent öncelikle batı yönünde açılan İstasyon Caddesi etrafında genişlemeye başlamış ve zaman içerisinde araştırma alanı olarak belirlenen alan sınırları dışına taşmıştır (Gök ve Belge, 2016, 326-32).

Tarsus tarihi kent merkezinde yürütülen arkeolojik araştırmaları incelediğimizde, ilk olarak 1930 ve 1940 yılları arasında Hetty Goldman tarafından Gözlükule Höyüğü'nde arkeolojik kazı çalışmaları yapıldığı bilinmektedir (Goldman, 1935;1937). Gözlükule Höyüğü üzerinde, 2000 yılından itibaren Boğaziçi Üniversitesi'nden Aslı Özyar tarafından arkeolojik kazı çalışmaları yeniden başlatılmıştır (Tarsus-Gözlükule Arkeolojik Kazıları, 2017). Tarsus tarihi kent merkezinde yürütülen bir diğer arkeolojik kazı çalışması ise, Levent Zoroğlu tarafından yürütülmüş olan Cumhuriyet Alanı - Roma Yolu kazı çalışmalarıdır(Zoroğlu, 1997). Yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları dışında, Tarsus Müzesi Müdürlüğü tarafından devam ettirilmekte olan Roma Hamamı, Makam-ı Danyal Camii ve Zeytinpazarı-Roma Sarnıcı kurtarma kazıları bulunmaktadır (Yıldız 2008, Adak Adıbelli, 2007; 2012; Gök ve Belge, 2016, 334). Ancak, Tarsus tarihi kent merkezinde tamamlanmış veya devam etmekte olan arkeolojik kazı çalışmalarında, kazı ekipleri ve/veya Tarsus Müzesi bünyesinde, bütünsel olarak arkeolojik katmanlaşmaya yönelik kapsamlı bir değerlendirme ve özellikle toprak altı görünmeyen arkeolojik katmanların korunmasına yönelik bir çalışma yapılmamıştır. Bu noktada, Alpan (2005) ve Aykaç (2008) tarafından yapılan çalışmalar ise, Tarsus'un çok katmanlı yapısını ve mevcut kentsel arkeolojik potansiyeli değerlendirmeleri açısından önem taşımaktadır. Alpan (2005) arkeolojik değerlerin kent yaşamına katılmasına ilişkin olarak Tarsus ile Verona ve Tarragona kentleri arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmaktadır. Bu değerlendirme sonucunda, Tarsus tarihi kent merkezinde yer alan anıtsal arkeolojik izlerin bile kent yaşamına dâhil edilemediği görülmektedir. Aykaç (2008) tarafından yapılan çalışma ise, kentin çok katmanlı yapısına dair yapılan ilk bütünsel değerlendirmedir. Tarsus kentinin Helenistik, Roma, Ortaçağ, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerine ilişkin dönemsel katman haritaları hazırlanmış ve kent merkezinde özellikle Makam-ı Danyal Camii çevresinde arkeolojik değerlerin sunumuna ilişkin kentsel tasarım ilkeleri geliştirilmiştir. Ancak, çalışmada Helenistik Dönem ve Roma Dönemi plan şemaları üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, yol sistemine ve kentin yerleşik alanına ilişkin kesin arkeolojik bulgulara dayanmayan kabuller yapıldığı görülmektedir (Aykaç, 2008, 63-6). Ayrıca, son 5 yıl içerisinde ortaya çıkan Zeytinpazarı (Roma Dönemine ait sarnıç ve su yapısı), Donuktaş Tapınağı çevresinde yer alması olası temenos duvarı (Held vd., 2015) ve parsel bazında bulunan yol, sur duvarı gibi önemli arkeolojik bulgular Roma Dönemi kent sınırlarının tahmin edilenden çok daha geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. Bu bağlamda, Tarsus tarihi

7. Araştırma kapsamında farklı kurum ve kuruluşlardan elde edilen veriler, arşiv araştırmaları ve proje ekibince yürütülen arazi çalışmalarında elde edilen verilerin CBS desteği ile mekansallaştırılması için Özgür ve Açık Kaynak Kodlu Coğrafi Bilgi Sistemlerinin sağladığı olanaklar da dikkate alınarak (Beyhan vd., 2010), Türkçe kullanma ara yüzü (interface) bulunan QGIS (Quantum GIS) yazılımı kullanılmıştır.

kent merkezi ve yakın çevresinde, kapsamlı bir şekilde güncel verileri değerlendirerek arkeolojik katmanlaşmayı ele alan ve arkeolojik değerlerin kent yaşamına katılabilmesi amacıyla yürütülmüş detaylı bir planlama analizine ihtiyaç duyulmaktadır.

Tarsus Tarih Kent Merkezindeki İdeal Arkeolojik Potansiyel

İdeal arkeolojik potansiyel, yöntem bölümünde de belirtildiği üzere, Tarsus kentinin tarihsel gelişim süreci içerisinde farklı dönemlerde ulaştığı en geniş yayılım alanlarının ve arkeolojik katmanların hipotetik olarak herhangi bir tahribata uğramadığı durumu tanımlamaktadır. Ancak, salt arkeolojik çalışmalardan elde edilen envanter bilgileri Tarsus kenti gibi çok katmanlı bir yapıya sahip tarihi kent merkezilerinin arkeolojik potansiyelini anlamak ve mekânsal olarak değerlendirmek için yeterli olamamaktadır. Bu nedenle, mekânsal sorgulamalara, ilişkilendirmelere ve görsel incelemeye izin veren CBS destekli bir veri tabanı kurgusu oluşturulmuştur (7). Arkeolojik veriler elde edilmiş biçimi ve güvenilirliğine göre iki temel veri seti grubuna ayrılmıştır. Birincil veri seti, birincil kaynaktan elde edilen ve yorumlanmamış arkeolojik ve tarihsel bilimsel bilgilerdir. İkincil veri seti ise antik dönem yazarları veya gezginler tarafından yazılan ve çizilen dokümanlara dayalı yorumlanmış veri setleridir. Ayrıca, Tarsus tarihi kent merkezinde yürütülen çalışmalar sırasında, gerek alanda çalışan uzmanların gerekse kent tarihi konusundaki yerel ilgililerin arkeolojik bulgulara dair geniş bir bilgi dağarcığına sahip oldukları görülmüştür. Bu nedenle, söz konusu bilgiler dikkate alınarak, kişiler tarafından aktarılan bulgularda ikincil veri seti olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus, bu yazının dayanağını oluşturan araştırma projesi kapsamında, arazide yapılan gözlemler dışında herhangi bir arkeolojik araştırma ve/veya belgelemenin yapılmamış olmasıdır. Tüm veriler farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin CBS ortamında mekânsallaştırılmasıyla oluşturulan kentsel arkeolojik veri tabanına dayanmaktadır.

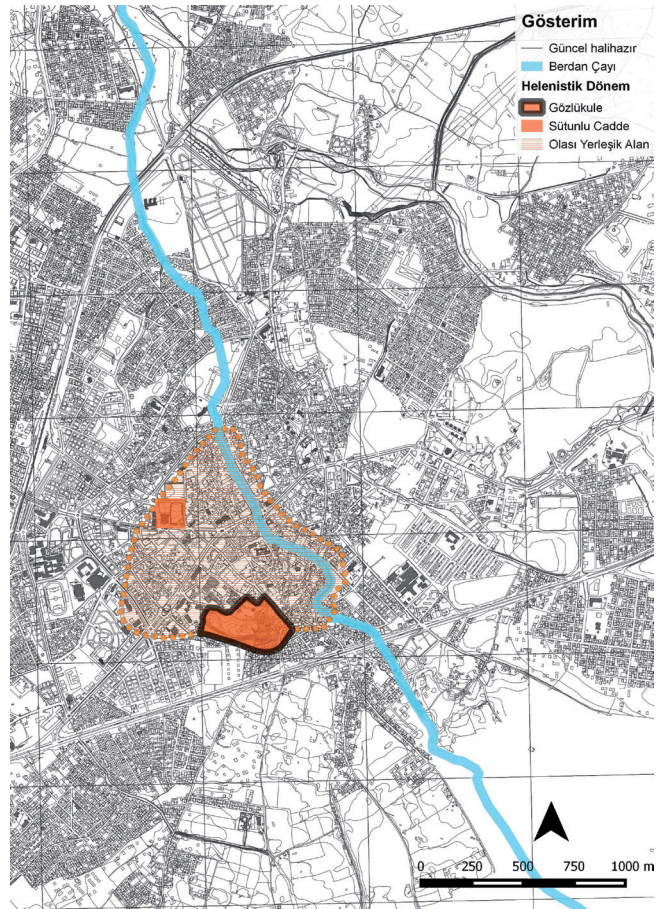
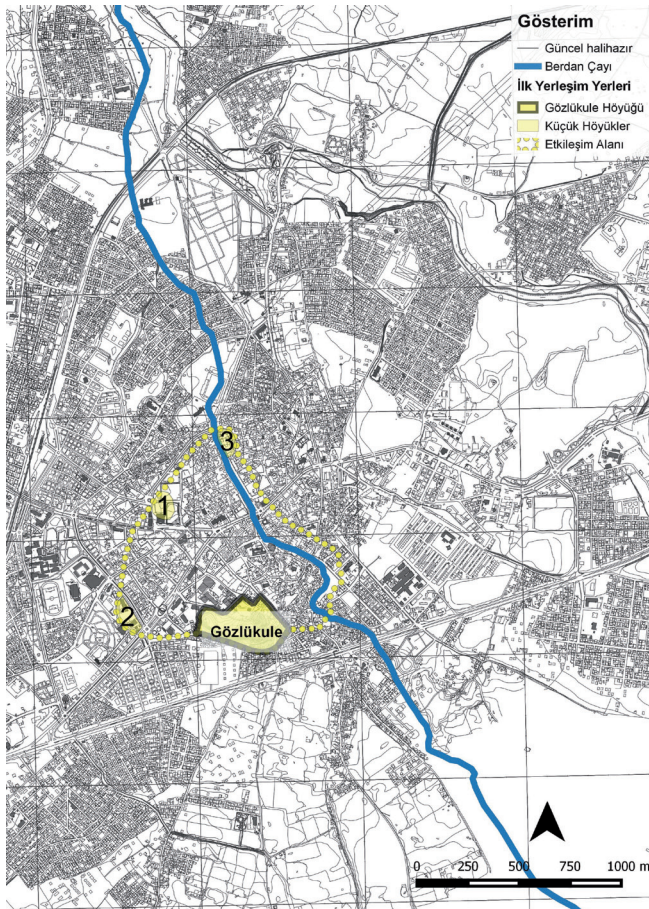
Bu nedenle, öncelikli olarak farklı kurum ve kuruluşlarda yer alan arşivlere yönelik araştırmalar önem taşımaktadır. Yöntem bölümünde tanımlanan çerçeveye göre Tarsus tarihi kent merkezine ilişkin birincil kaynak niteliğindeki arkeolojik veriler Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Tarsus Müzesi ve Mersin Üniversitesi bünyesinde yer alan Kilikya Arkeolojisi Araştırma Merkezi arşivlerinde toplanmaktadır. Tarsus Belediyesi arşivinde yer alan eski tarihli hâlihazır harita ve plan çalışmaları ise tarihsel bilgi sunması açısından önem taşımaktadır. Yerel ve bölgesel ölçekteki arşivlere ek olarak, Türkiye özelinde bir değerlendirme yaptığımızda, Harita Genel Komutanlığı'nın özellikle eski tarihli hava fotoğraflarını içeren arşivi, hem kentsel arkeolojik veri tabanı çalışmaları hem de yerleşimlerin mekânsal gelişimleri için önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri de hem yazılı hem de görsel bilgi bulunabilecek kaynaklar olarak değerlendirilmiştir. Tarsus özelinde bir değerlendirme yaptığımızda, ulusal arşivlerin yanı sıra, Tarsus'un ilk imar planı çalışmalarını yapan Hermann Jansen'in hazırladığı Tarsus Planı ve eklerinin sayısal ortamdaki kopyaları da temin edilerek veri tabanına aktarılmıştır.

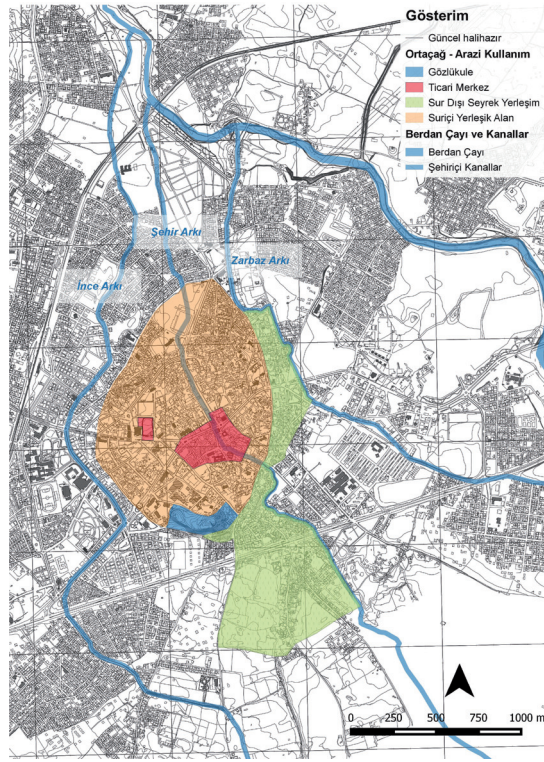
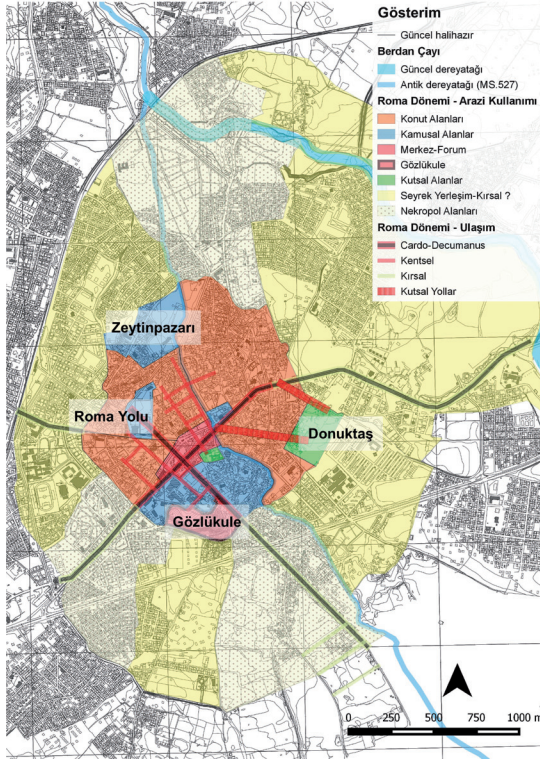
CBS destekli kentsel arkeolojik veri tabanı, hem farklı verilerin gruplandırılarak yorumlanması hem de mekânsal dağılımlarının izlenebilmesi olanaklarını sağlamaktadır. Bu noktada, yöntem bölümünde de belirtildiği üzere, ilk aşama mekânsallaştırılmış arkeolojik veriler kullanılarak ideal kentsel arkeolojik potansiyelin tanımlanması için

dönemsel katman haritalarının hazırlanmasıdır. Dönemsel katman haritaları yerleşimlerin tarihsel gelişmesindeki farklı dönemler ve kırılma noktaları dikkate alınarak oluşturulabilir. Tarsus'ta mevcut arkeolojik araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, Tunç Çağı'ndan günümüze kadar devam eden sürekli bir yerleşimden bahsetmek doğru olacaktır. Gözlükule Höyüğü olarak bilinen alandan başlayan yerleşim, zamanla kuzeyde ve güneyde düz alanlarda ve Berdan Çayı çevresinde genişlemiştir (Goldman, 1935;1937; Zoroğlu, 1995; Ramsay, 2000; Uçar, 2007; Öz, 2012). Tarsus'a ilişkin kapsamlı bir arşiv araştırması yapılmış olmasına ve bilinen tüm arkeolojik verilerin CBS destekli veri tabanına aktarılmış olmasına rağmen, bazı dönemlere ilişkin veriler kısıtlıdır. Ancak, Tarsus kentinin tarihsel gelişimi ve kentin yayılım şemasında önemli mekânsal dönüşümler oluşturan kırılma etkileri dikkate alınarak, 1) İlk Yerleşim Dönemi (Tunç Çağ), 2) Arkaik-Klasik-Helenistik, 3) Roma, 4) Orta Çağ (Bizans, İslami Dönem, Anadolu Selçuklu ve Beylikler), 5) Osmanlı ve 6) Erken Cumhuriyet (1923-1955) Dönemleri olmak üzere 6 adet dönemsel katman haritası üretilebilmektedir. Yöntem olarak, dönemlere ait bulunan arkeolojik veriler yorumlanarak, sadece farklı dönemlerdeki yerleşik alanlar değil, kentteki temel arazi kullanımlarına ve kentsel dokuya ilişkin öngörüler de geliştirilmiştir (Resim 4, 5, 6, 7, 8, 9). Dönemsel katman haritalarını incelediğimizde, kentin ilk yerleşim alanı olan Gözlükule Höyüğü'ne ek olarak 3 adet daha küçük höyüğün bulunduğu görülmektedir. Eski Adliye Binası'nın kuzeyinde kalan ve tescilli olan höyük (Resim 4'te 1) tamamen tahrip olmuştur. Tarsus Lisesi'nin üzerinde

Resim 4. İlk Yerleşim Dönemlerinde (Tunç Çağ) Tarsus.

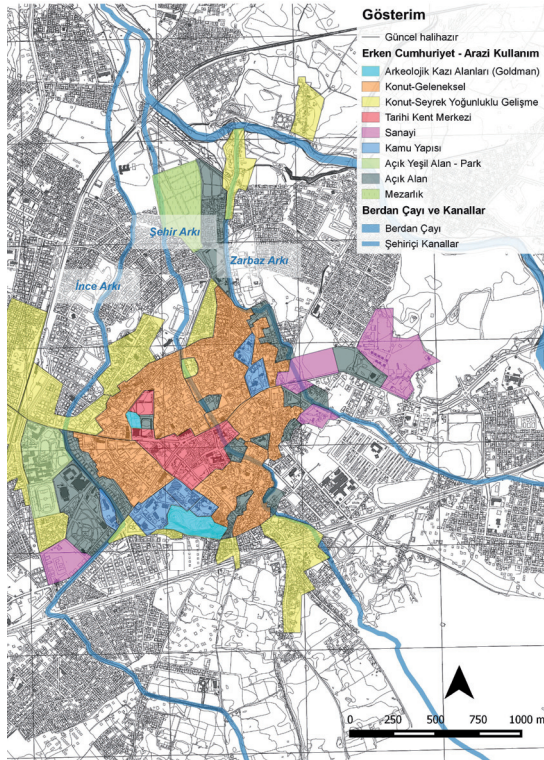
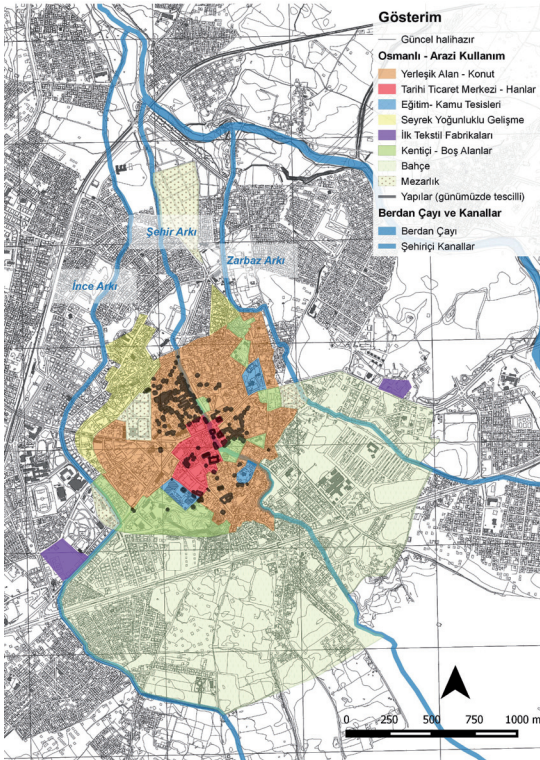
Resim 5. Arkaik-Klasik-Helenistik Dönemler.

Resim 6. Roma Dönemi.

Resim 7. Orta Çağ (Bizans, İslami Dönem, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemleri).

Resim 8. Osmanlı Dönemi.

Resim 9. Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1955).

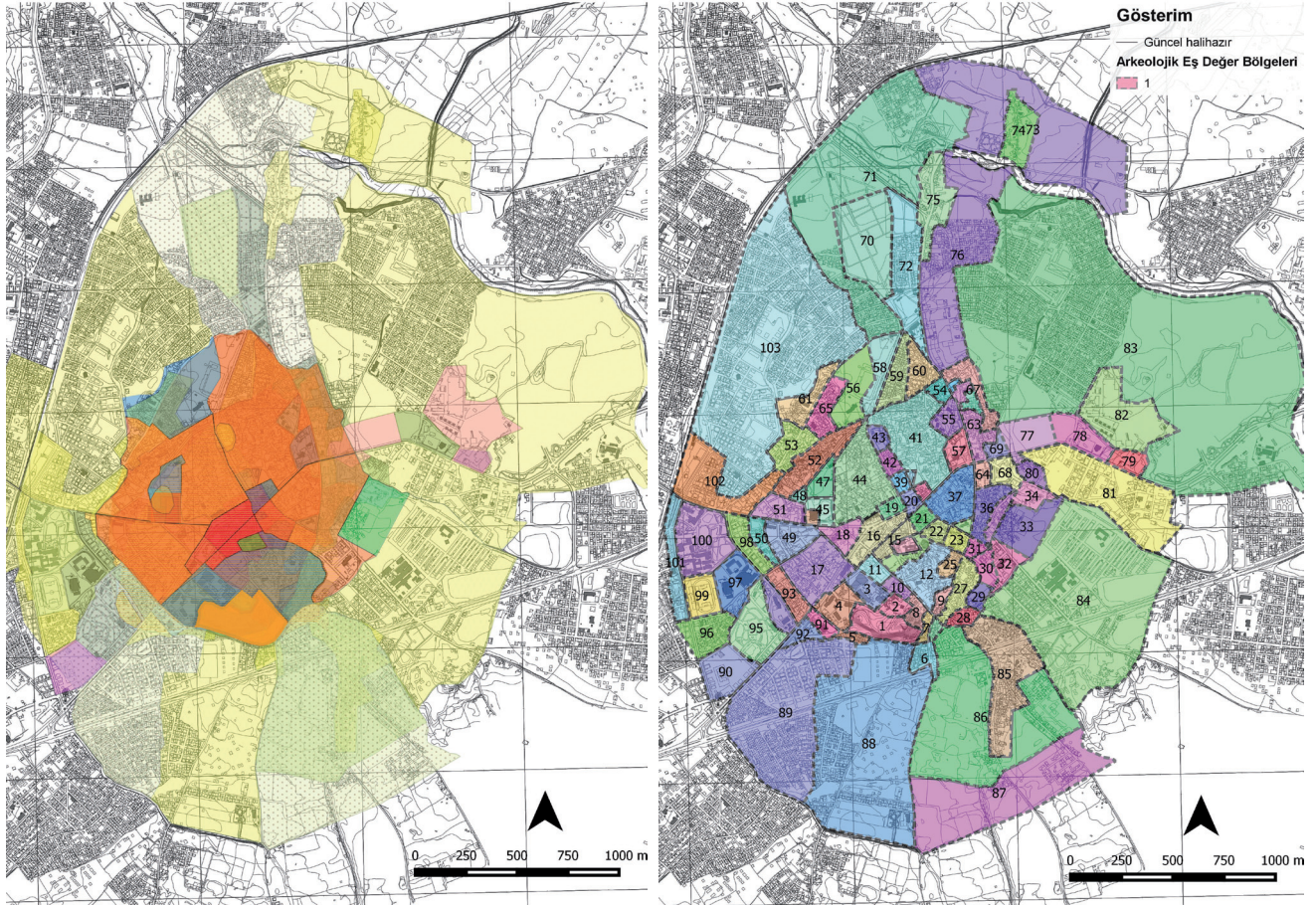
yer aldığı höyüğe (**Resim 4'** te 2) ilişkin araştırma bulunmamaktadır. Kuzeyde ise varlığı Tarsus Müzesi yetkililerince de bilinmeyen höyük (**Resim 4'** te 3) Herman Jansen tarafından hazırlanan Tarsus Planında "Hüyk" olarak işaretlenmiştir. Arkaik-Klasik-Helenistik Dönem'de ise kent sınırlarının bu 3 höyüğü de içine alacak şekilde genişlediği görülmektedir. Proje alanı sınırları üzerinden dönemsel katman haritalarını değerlendirdiğimizde ise, seyrek yerleşim alanları, kırsal nitelikli izler ve Nekropol alanlarıyla birlikte düşünüldüğünde Tarsus kentinin Antik Dönem'deki en parlak dönemlerini yaşadığı ve Kilikya Bölgesi'nin başkenti olduğu Roma Dönemi dönemsel katman haritasının en geniş sınırlara sahip olduğu görülmektedir. Bu dönem sonrasında ise, kentin tarihsel çekirdeği olarak tanımlanabilecek yaklaşık 200 hektarlık alanda sıkıştığı, ancak Erken Cumhuriyet Dönemi sonrasında kentin sınırlarının genişlediği anlaşılmaktadır.

Bu noktada, hem kentteki çok katmanlılığın anlaşılması hem de arkeolojik potansiyelin yayılım alanı ve sürekliliğin izlenebilmesi için dönemsel katman haritalarının üst üste çakıştırılması, (CBS destekli programlarda *overlay* analizi) farklı dönemler arasındaki benzerlik ve farklılıkları görebilmek için önem arz etmektedir. Dönemsel katman haritalarına göre en geniş yayılım alanına sahip Roma Dönemi haritasını diğer dönemler ile karşılaştırdığımızda, kentteki Roma Dönemi sonrası boşlukları izleyebilmek mümkün olabilmektedir. Tüm dönemsel katman haritaları üst üste çakıştırılarak elde edilen altlık harita (**Resim 10**) üzerinden, sınırlar referans alınarak eş değer bölgeler sayısallaştırılmıştır. Sonuç olarak, Tarsus tarihi kent merkezindeki arkeolojik katmanların benzerlikleri ve farklılıklarını gösteren toplam 103 adet Eş Değer Bölgesi tanımlanmıştır. Eş Değer Bölgeleri'nin alansal büyüklükleri fark haritalarına göre katmanlaşmanın fazla olduğu tarihi kent merkezi çeperinde küçülürken, çeperde yer alan alanlarda daha geniş Eş-Değer Bölgeleri ortaya çıkmıştır (**Resim 11**). Bu bağlamda, kentin tarihsel gelişim sürecinde 1) sürekli yerleşilen alanları, 2) Erken ve Helenistik dönemde yerleşilmemiş ancak daha sonrasında sürekli yerleşilen alanları, 3) Erken ve Helenistik dönemde yerleşilmemiş, Roma Döneminde yerleşilmiş, Ortaçağ'da yerleşilmemiş, daha sonrasında tekrar yerleşilmeye başlanan alanları, 4) Erken ve Helenistik dönemde yerleşilmemiş, Roma Döneminde yerleşilmiş, ancak sonraki dönemlerde yerleşilmemiş Eş Değer Bölgeleri'nin bulunduğu görülebilmektedir. Sonuç olarak, Tarsus kentinin tarihsel gelişim dönemleri esas alınarak bir değerlendirme yapıldığında, arkeolojik eş-değer bölgeleri bütünsel bir çerçevede tahrip edilmemiş ideal kentsel arkeolojik potansiyeli (Pi) ortaya koymaktadır.

Kentsel Arkeolojik Tahribatın Belirlenmesi ve Haritalanması

İdeal kentsel arkeolojik potansiyelin eş değer bölgeleri olarak belirlenmesinden sonra yapılması gereken, söz konusu çok katmanlı arkeolojik yapının ne kadarının korunduğu, ne kadarının ise kısmen veya tamamen tahrip olduğuna dair bir değerlendirmedir. Araştırma yöntemi dâhilinde belirtildiği üzere, kentsel arkeolojik katmanlar doğal etmenlerle, tarihsel süreç içerisinde yeniden kullanımla ve/veya modern dönemde ortaya çıkan gelişme ve altyapı ihtiyaçları ile tahrip edilebilmektedir.

Tarsus tarihi kent merkezi ve yakın çevresini kapsayan araştırma alanı içerisinde öncelikle doğal etmenler olarak bilinen depremler ve taşkınlar hakkında değerlendirme yapılmıştır. Antik çağlarda Kilikya bölgesinin depremselliği ve önemli merkezler üzerindeki yıkıcı etkisi bilinmektedir. Örneğin, Tarsus'un yaklaşık 40 km batısında yer alan Soli Pompeiopolis

Resim 10. Üretilen Dönemsel Katman Haritalarındaki alt bölgelerin - arazi kullanım alanlarının çakıştırılması ile elde edilen görüntü.

Resim 11. Çakıştırılmış Dönemsel Katman Haritaları üzerinden sayısallaştırılan Eş Değer Bölgeleri.

kentinin MS 525-527 yılları arasında yaşanan depremler ile tamamen yıkıldığı ve bu süreç sonrasında yaşanan Arap akınları ile kentin yeniden inşa edilemediği bilinmektedir (Levent Sarıkaya, 2013, 75). Tarsus'ta ise, antik dönemde yaşanan depremler sonrasında, MS 527 yılından sonra Doğu Roma İmparatoru I. Justinianos Dönemi'nde Berdan Çayı'nın yatağının doğuya kaydırılması ile kentte önemli bir yeniden yapılanma sürecine girildiği bilinmektedir (Goldman, 1935;1937; Zoroğlu, 1995; 1997). Ancak, Tarsus tarihi kent merkezindeki eski depremler ve kentte yarattığı etki üzerine mekânsal bir değerlendirme yapılması mümkün değildir. Diğer yandan, Berdan Çayı'nın yatağının değişimi ile ortaya çıkan dolgu alanlarına yönelik bir tahribat değerlendirmesi sel ve su baskınlarının etkisi açısından yapılabilmektedir. Kentsel arkeolojik veri tabanında yer alan ve arkeolojik stratigrafiye dair veri içeren arkeolojik bulgu alanları incelendiğinde, özellikle Berdan Çayı'nın antik dere yatağı (MS 527 öncesindeki dere yatağı) çevresinde dolgu kalınlıklarının arttığı, topoğrafik olarak daha yüksekte bulunan kuzeybatı ve kuzeydoğu alanlarında dolgu kalınlığının azaldığı ve arkeolojik katmanların yüzeye yakınlaştığı görülmektedir. Tahribat Analiz Haritasının Hazırlanması sürecinde antik dere yatağına olan yakınlık olası akıntı ve sel katmanları açısından riskli bölge olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, antik dere yatağı çevresinde farklı uzaklıklarda tampon (*buffer*) bölgeler tanımlanmıştır.

Çok katmanlı kentlerin aynı alan üzerinde yeniden yerleşimi üzerinden bir değerlendirme yaptığımızda ise, arkeolojik katmanlaşma açısından var olan potansiyel, daha erken dönemlere ait izlerin sonraki geç dönem

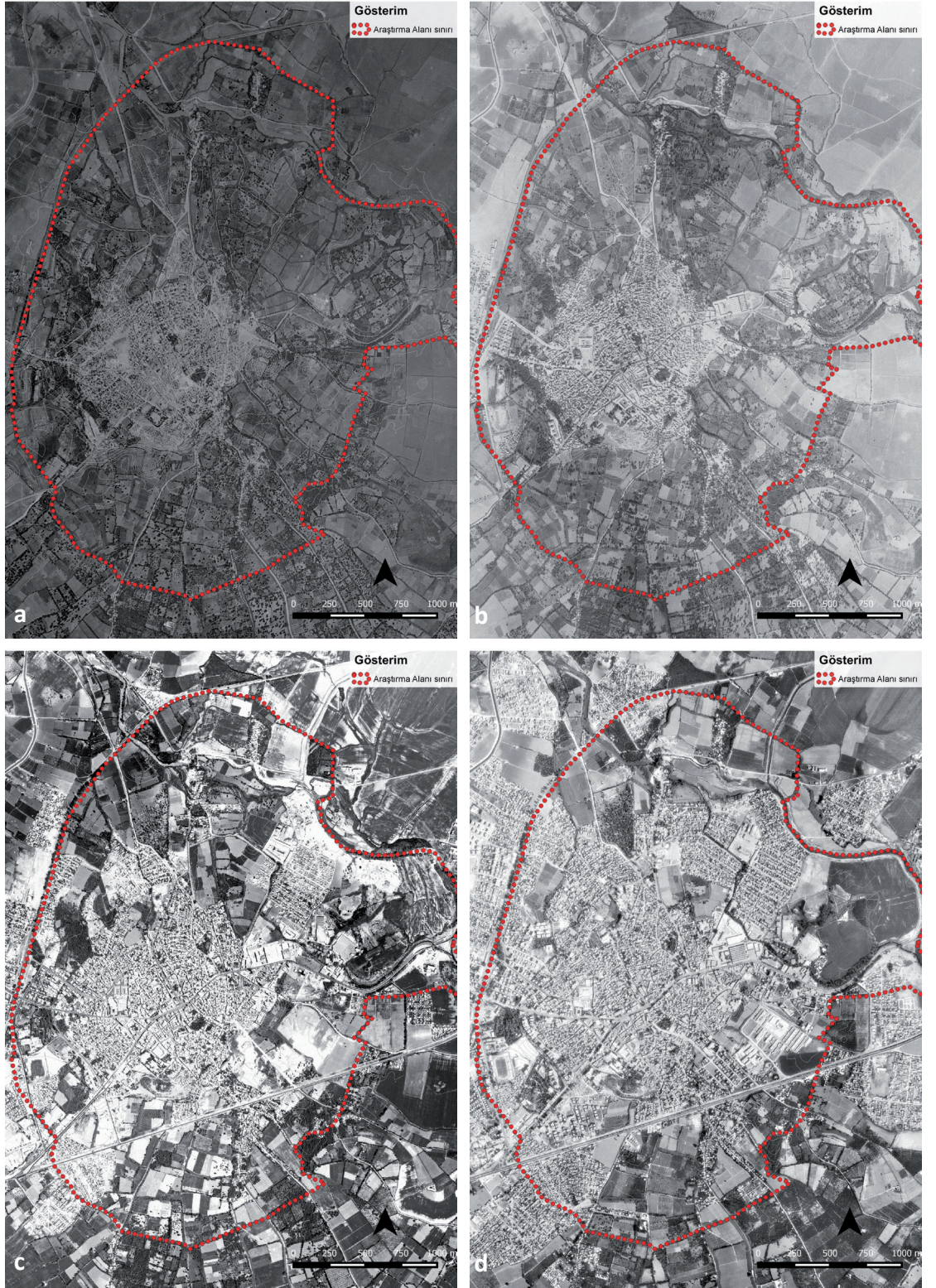
müdahaleleri ile bozulması, değişmesi veya tamamen tahrip olması anlamına da gelebilmektedir. Anıtsal yapılar özelinde yeniden kullanım kaynaklı tahribat, yapı malzemelerinin devşirme olarak kullanılması anlamına gelmektedir. Bu durum, Tarsus tarihi kent merkezi özelinde özellikle Ortaçağ sonrasında ve Osmanlı Döneminde inşa edilmiş Kilise ve Cami gibi anıtsal dini yapılarda görülmektedir. Bu nedenle, devşirme malzeme kullanımı özellikle Roma Döneminin kutsal alanları çevresinde yoğunlaşmaktadır. Geç dönem yapılarda antik dönem anıtsal yapılara ait bazı yapı parçalarının kullanıldığı görülmektedir. Alansal olarak yeniden kullanım açısından bir değerlendirme yaptığımızda ise, Helenistik Dönemden itibaren sürekli yerleşimin olduğu alanlar olası tahribat alanlarıdır. Ancak, söz konusu yeniden kullanım kaynaklı tahribat, hem devşirme yapı malzemelerinin hem de kullanılan alanların dönemlerine özgü başka bir bütünün parçası olması anlamına da gelmektedir. Bu nedenle her özgün durum özelinde tartışılması gereken (*case by case*) tahribat ve dönem eki kavramları arasında ince bir çizgi bulunmaktadır.

Kentsel arkeolojik değerlerin yeniden kullanım ötesinde tamamen tahrip edilerek bozulması ise, 20. yüzyıl içerisinde hızlı kentleşme ve altyapı ihtiyaçları ile ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, öncelikle, eski tarihli hava fotoğrafları üzerinden kentin gelişme dönemlerini incelemek yerinde olacaktır (**Resim 12**). Tarsus'ta özellikle 1960 sonrasında kentin hızla artan nüfusunun ihtiyaç duyduğu yaşam alanları ve altyapı ihtiyacı, gelişen modern inşa teknikleri ile birlikte değerlendirildiğinde kentsel arkeolojik katmanların topyekûn veya kısmen tahribatı anlamına gelmektedir. Tarsus kentinin 1965 yılında yaklaşık 57.000 olan kentsel nüfusu, on yıl içerisinde yaklaşık 2 kat artarak 102.000 olmuştur. Günümüzde ise katlanarak artan nüfus 320.000 kişiye ulaşmıştır (8). Sonuç olarak, günümüzde proje alanının büyük oranda yapılaşmış olduğu görülmektedir. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken temel husus, farklı niteliklere sahip yapıları çevrenin arkeolojik katmanlar üzerinde oluşturduğu olası tahribatın değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme ise ancak güncel uydu görüntüsü, sokak görüntüleri ve hâlihazır harita üzerinden yapılacak incelemeler ile desteklenecek parsel ölçeğindeki arazi gözlemleri ile yapılabilir. Tarsus özelinde, güncel katman haritası olarak tanımlanabilecek bu çalışmada, öncelikle mevcut kentsel dokuya ilişkin; geleneksel konut dokusu, hisseli parselasyon ile gelişmiş küçük parseller, tarihi ticaret merkez, geniş parseller içerisinde yer alan kamusal yapılar, planlı gelişen alanlar ve sanayi alanı gibi tanımlar geliştirilmiştir. Kentsel dokuya ilişkin tanımlar sonrasında yapıları çevre; geleneksel konut, 1-2 katlı düşük yoğunluklu yapılar, 3-5 katlı yeni yapılar, 5-10 katlı yüksek yoğunluklu yapılar ve derin temelli konut dışı yapılar olarak alt bölgelere ayrılmıştır. Ayrıca, mevcut kent içerisinde, üzerinde yapılaşma bulunmayan boş alanlar, yeşil alanlar, mezarlık alanları ve tarımsal faaliyetlerin devam ettiği alanlar belirlenmiştir. Üzerinde derin temelli yapıların bulunduğu eğitim ve sağlık tesis alanlarının eğer geniş bahçe ve otopark alanları var ise, bu alanlar da ayrı bölgeler olarak tanımlanmıştır.

Bu değerlendirmeye ek olarak, arkeolojik katmanlar üzerinde büyük tahribata yol açtığı bilinen (Adıbelli, 2013) içme suyu ve atık su altyapı çalışmaları kentsel arkeolojik veri tabanına işlenmiştir (9). Tarsus'un 1950'li yıllar sonrasındaki kentsel gelişme süreci dikkate alındığında, kentin planlı gelişme alanları dışında özellikle hisseli parselasyon veya kırsal doku üzerinde gelişme gösterdiği görülmektedir. Bu durum kentte önemli altyapı problemleri ve eksiklikleri yaratmıştır. Kentteki en kapsamlı altyapı çalışması 2004 yılında tamamlanmıştır (GÜRİŞ-Tarsus Pis Su, 2017).

8. Genel Nüfus Sayımı [<http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>] ve Adrese Dayalı Nüfus Sayım İstatistikleri [<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>], Erişim Tarihi (08.12.2017)

9. İnşa edilen altyapı hatlarını incelediğimizde özellikle yağmur suyu, atık su ve içme suyu ana hatlarının bulunduğu kent içi önemli yol aksları içerisinde derin kanal hatları açıldığı görülmektedir. Adıbelli (2013) tarafından yapılan görsel tespitlerde bazı noktalarda karşılaşılan ve tahrip edilen arkeolojik bulgular özetlenmektedir. Ayrıca, Adıbelli (2013) altyapı çalışmaları sırasında uzmanlarca arkeolojik kontrol sağlanamadığını, taşeron firmaların aynı anda ve geceleri de çalışması nedeniyle ortaya çıkan kalıntılar görülmeden kaldırıldığını vurgulamaktadır. Altyapı çalışmaları kapsamında 2,20-3m çaplarındaki borular için yaklaşık 4m en kesitinde ve 4m derinliğinde kanallar kazılarak sadece tarihi kent merkezinde bile cadde ve sokaklarda toplam 5km uzunluğunda kazı ve geri dolgu yapılmıştır (Adıbelli, 2013). Altyapı çalışmaları esnasında yapılan tespitlerin basit belgeleme yöntemleriyle bile belgelenmemiş olması kent arkeoloji açısından önemli bir kayıp olarak değerlendirilmelidir.

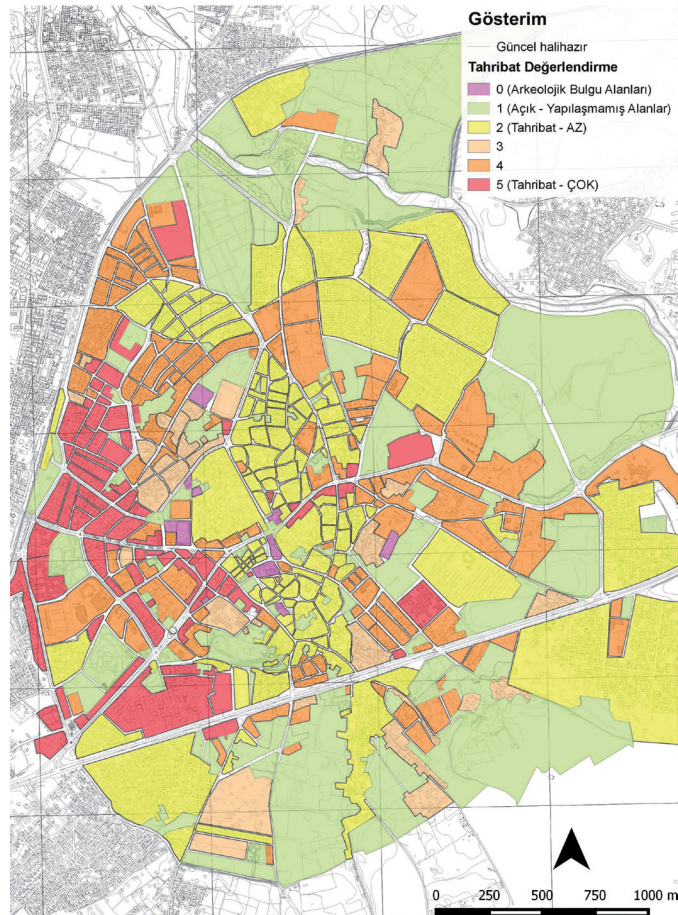

Resim 12. Harita Genel Komutanlığı'ndan araştırma projesi kapsamında temin edilen 1948 (a), 1955 (b), 1973 (c) ve 1993 (d) tarihli hava fotoğrafları

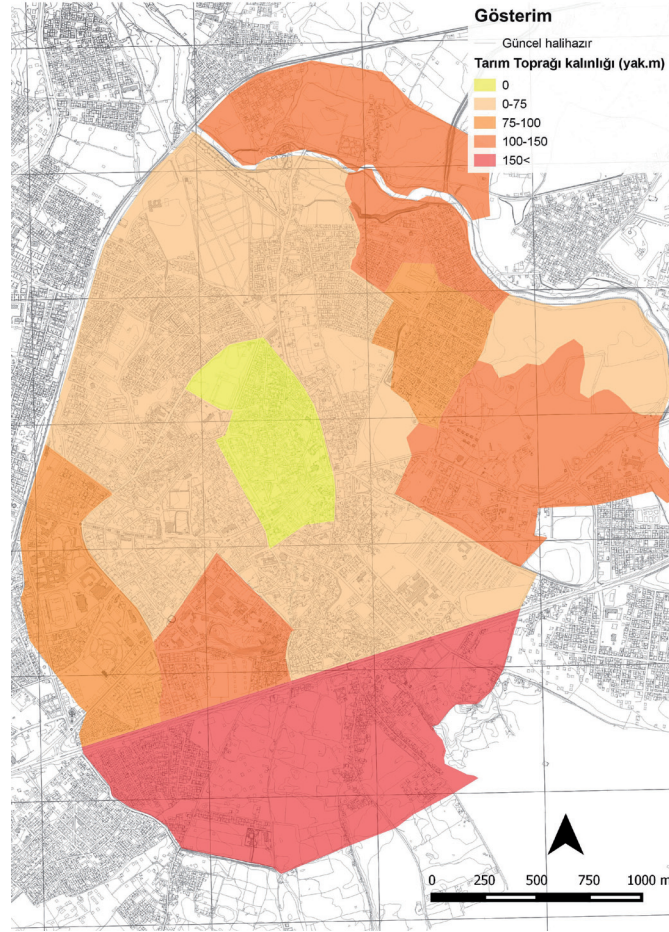
Tarsus Müzesi ve Tarsus Belediye uzmanları ile araştırma süresince farklı aşamalarda yapılan görüşmelerde, tarihi kent merkezi içerisinde yapılan altyapı çalışmalarının arkeolog uzman gözetiminde yapıldığı belirtilmiştir. Ancak, yürütülen altyapı çalışmalarının kapsamı nedeniyle hem teknik

kapasite hem de insan kaynağı yetersizliği inşaat sürecinin verimli bir şekilde kontrol edilebilmesini engellemiştir. Yüklenici firma ile altyapı çalışmalarında ortaya çıkabilecek arkeolojik bulguların belgelenmesi, değerlendirilmesi, yerinde korunması veya taşınması ve araştırma sonuçlarının yayınlanmasına dayanan bir protokol yapılmamış olması nedeniyle, arkeolojik katmanlaşmaya ilişkin çok önemli bir belgeleme şansı da kaybedilmiştir.

Sonuç olarak, tahribata ilişkin tüm verilerin birlikte değerlendirilmesiyle Tahribat Analiz Haritası hazırlanmış, oluşan olası tahribat ve mevcut yapı çevrenin arkeolojik katmanlar üzerindeki etkisi yorumlanarak 6 kademeli bir bölgeleme yapılmıştır. Anıtsal arkeolojik yapı ve bulguların bulunduğu özel arkeolojik bulgu alanları "0" değeri ile gösterilmiştir. Üzerinde yapılaşma bulunmayan yeşil alanlar, tarım alanları, mezarlıklar veya kent içerisinde kalmış atıl parseller "1" değeri ile gösterilmiştir. Üzerinde geleneksel yapıların veya derin temeli olmayan düşük katlı yapıların bulunduğu alanlar ise "2" değeri ile gösterilmiştir. Üzerinde derin temelli yapıların bulunmasına rağmen, kısmen açık alanları, bahçeleri ve otoparkları bulunan özellikle kamusal yapılar "3" değeri ile gösterilmiştir. 3-5 katlı derin temelli yapıların bulunduğu parseller ise bahçe, otopark gibi boş alanlarda arkeolojik katmanların korunması olasılığı dikkate alınarak "4" değeri ile gösterilmiştir. Üzerinde derin temelli ve bodrum katlı yapıların bulunduğu alanlar ise, kentsel arkeolojik katmanların büyük oranda tahrip olduğu alanlar olarak "5" değeri ile ifade edilmiştir (**Resim 13**)

Resim 13. Tahribat Analiz Haritası

Resim 14. Tarsus tarihi kent merkezinde kentsel arkeolojik dolgu kalitesine ilişkin değerlendirme (yaklaşık tarım toprağı derinliğı).

Kentsel Arkeolojik Dolgu Kalitesinin Değerlendirilmesi

Araştırma yöntemi bölümünde belirtildiği üzere, topoğrafik yapı, toprağın nitelikleri, kültür katmanlarının yayılımı ve derinliğı gibi değişkenler değerlendirilerek belirlenecek olan kentsel arkeolojik dolgu kalitesi (q), bazı alt bölgelerdeki arkeolojik katmanların diğer alt-bölgelere göre daha iyi korunduğı anlamına gelebilmektedir. Detaylı bir arkeolojik dolgu kalitesi çalışması için en sağlıklı yöntem sistemli bir sondaj çalışması ve yüzey araştırmasıdır. Ancak, bir planlama analizi süreci olarak ele aldığımızda, her örnek alanda kapsamlı özel bir araştırma yürütülmesi mümkün olamayacaktır. Ayrıca, Tarsus özelinde olduğu gibi çok katmanlı merkezlerin 3. Derece arkeolojik sit alanı olması durumunda, hem modern kullanımlar hem de ilgili mevzuat hükümleri nedeniyle ancak müze uzmanları kontrolünde bir arkeolojik araştırmadan söz edilebilir. Bu nedenle, arşiv araştırmaları sonrasında elde edilen arkeolojik bulgu derinliklerine ilişkin veri tabanı ve mekânsal dağılım önem kazanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle kültür katmanlarının günümüz yüzeyinden ne kadar derinlikte olduğuna dair mekânsal bir çalışma, kentsel arkeolojik dolgu kalitesinin belirlenebilmesi için bir başlangıç olacaktır. Ancak, Tarsus için oluşturulan kentsel arkeolojik veri tabanı içerisinde yer alan 75 adet arkeolojik bulgu noktasından sadece 10 tanesinde detaylı stratigrafik - bulgu derinliğı bilgisi bulunmaktadır. Bu nedenle, söz konusu verilere dayanılarak sağlıklı bir analiz yapılması mümkün olamamaktadır. Fakat, Tarsus özelinde yoğun ve yüksek katlı yapılaşma öncesinde hazırlanmış

olan toprak haritaları (Dinç vd., 1990) esas alınarak 0-75-100-150 cm aralıklarında değişen tarım toprağı derinliklerine göre alt bölgeler oluşturulmuş ve araştırma alanının çok katmanlı odağında, tarım toprağı kalınlığının 0-75 cm arasında olduğu, D-400 karayolu güneyinde ise tarım toprağı derinliğinin 150 cm'ye ulaştığı belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, çok katmanlı tarihi kent merkezinde kültür katmanlarının yaklaşık 75 cm derinlikten sonra başladığı anlaşılmıştır (**Resim 14**).

Gerçek / Korunması Olası Kentsel Arkeolojik Potansiyel (Pr)

Araştırma yöntemi çerçevesinde, çok katmanlı kent yapısı içerisinde arkeolojik katmanların hipotetik olarak tamamen korunduğunu idealize eden arkeolojik eş değer bölgeleri, farklı nedenlerle oluşan tahribat ve arkeolojik dolgu kalitesinin birlikte değerlendirilmesi ile gerçek kentsel arkeolojik potansiyel tanımlanabilir. Bu ifadeden anlaşılması gereken; kentin tarihsel süreçte homojen bir mekânsal gelişme göstermediği, bu nedenle arkeolojik katmanlaşmanın da alt bölgeler olarak birbirinden farklılaştığıdır. Benzer şekilde, tahribatın ve dolgu kalitesinin de farklılaşması nedeniyle çok katmanlı kent içerisinde niteliksel farklılıkların kaçınılmaz hale geldiğidir.

Araştırma alanı içerisinde farklı arkeolojik dolguların ve tarihsel süreçlerin bulunduğu 103 adet arkeolojik eş değer bölgesi tanımlanmıştır. Bu bölgelerin bazıları sürekli olarak yerleşim görmüş yerlerken, bazı bölgelerin sadece Antik Çağ'da yerleşime açık olduğu, bazı bölgelerin ise yakın zamanlarda yerleşime açıldığı görülmüştür. Bu durumda, farklı yerleşim desenleri ve arkeolojik katmanlaşma söz konusudur. Kentsel arkeolojik katmanlar üzerindeki tahribatın değerlendirildiği bölümde ise, bu bölgelerin kısmen veya tamamen tahrip edildiği anlaşılmıştır. Özellikle, tarihi kent merkezinin batısında yüksek katlı ve yoğun yapılaşmanın bulunduğu gözlemlenirken, kent merkezi ve geleneksel konut dokusu içerisinde kalan arkeolojik katmanların büyük oranda korunduğu kabul edilmiştir. Arkeolojik dolgu kalitesine ilişkin bir değerlendirme yapıldığında da bazı alt-bölgelerin diğer bölgelere göre daha iyi korunmuş olma olasılığı oluşmaktadır. Bu bağlamda, eş değer bölgeleri (Pi), tahribat analiz haritası (D) ve arkeolojik dolgu kalitesine (q) ilişkin üretilen sentez harita olarak mekânsallaştırılan tüm veriler üst üste (*superimpose*) çakıştırılan bir görüntü olarak incelendiğinde (**Resim 15**) çok farklı alt bölge niteliklerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak, bu görüntü üzerinden kentsel arkeolojik potansiyel ve korunma durumu esas alınarak elle sayısallaştırma ile 49 adet kentsel arkeolojik karakter bölgesi tanımlanmıştır (**Resim 16**).

Kentsel arkeolojik karakter bölgeleri, arkeolojik potansiyel, tahribat durumu ve bütünlük açısından değerlendirilerek, değişen koruma ve gelişme stratejilerine yön gösterecek şekilde 8 alt grupta toplanmıştır. Öncelikle, Sütunlu Cadde-Roma Yolu, Donuktaş (Roma Tapınağı), Gözlükule Höyüğü, Tarihi Ticaret Merkezi, Makam-ı Danyal Cami ve Roma Hamamı (Altından Geçme) ve Kleopatra Kapısı-Köylü Garajı olarak sıralanabilecek görünür-bilinen arkeolojik izler ve yakın çevreleri Özel Araştırma ve Proje Alanları olarak belirlenmiştir. Bu alanlar, görünür arkeolojik değerlerin yanı sıra, devam eden veya tamamlanmış bilimsel arkeolojik kazıları ile bilimsel önem de taşımaktadır. Bu nedenle, bilimsel arkeolojik araştırmalardan elde edilen verilerin derlenmesi ve arkeolojik değerlerin kent yaşamına dâhil edilmesi için özel çevre düzenleme projelerinin yapılması ve yerinde koruma-sergileme önlemlerinin alınması gerekmektedir. Şehit Kerim ve Kızılmurat Mahallesi içerisinde yer alan

geleneksel konut dokusu (kentsel sit alanı sınırları) Koruma Alanları olarak değerlendirilmiştir. Bu alanların üzerindeki geleneksel dokunun kentin tarihsel sürekliliğinde taşıdığı önemle beraber, yapıların derin temelli olmaması nedeniyle kentsel arkeolojik potansiyelin de korunduğu düşünülmektedir. Alanın yasal statüsü ve mevcut plan kararları dikkate alınarak toprak üstünde kalan yapı kültürü miras öğelerine ilişkin geliştirilen koruma stratejilerine ek olarak, alan içerisinde kalan kamusal nitelikli boş alanlarda, arkeolojik katmanların sergilenmesi için düzenlemeler yapılması, kentsel sürekliliğin okunabilirliği için önem taşımaktadır.

Dönemsel katman haritalarına göre bir değerlendirme yaptığımızda, kentin sürekli yerleşim gören ve kentin çekirdek bölgesi olarak tanımlanabilecek alanlar en yüksek kentsel arkeolojik potansiyel olarak değerlendirilmiştir. Bu alanlar içerisinde, en az tahribata uğramış ve bütünlüğünü koruyan alanlar ise 1.Derece Kentsel Arkeolojik Potansiyel alanlar olarak tanımlanmıştır. Bu alanlarda var olan korunmuş arkeolojik katmanların 3 boyutlu belgelenmesi için araştırma alanları ve bulunan değerlerin sergilenmesi ve korunması için önlemler geliştirilmelidir. Kentin çekirdek bölgesi olarak tanımlanabilecek alanların çevresinde kalan, Kleopatra Kapısı kuzeyinde bulunan konut dokusu, Tarsus Lisesi'nin üzerinde yer aldığı höyük alanı ve Gözlükule Höyüğü güneydoğusunda kalan alanlar üzerinde arkeolojik araştırma ve bulgu bulunmamasına rağmen, var olan sokak dokusu ve konumları dikkate alınarak 2.Derece Kentsel Arkeolojik Potansiyel alanlar olarak tanımlanmıştır. Kentin çekirdek bölgesi olarak tanımlanan alanın çevresinde kalan, üzerinde arkeolojik bulgu bulunmamasına rağmen diğer bulgulara göre konumları ile önem arz eden ve kısmen tahrip edilmiş alanlar ise 3.Derece Kentsel Arkeolojik Potansiyel alanlar olarak tanımlanmıştır. Bu alanlar üzerlerinde yer alan mevcut yapı çevre ve önemli araştırma alanlarına göre konumları dikkate alınarak Araştırma ve Kontrollü Gelişme alanları olarak gruplanmıştır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken temel husus, değerlendirmenin müdahale biçimlerine göre değil, var olan arkeolojik potansiyelin korunma durumuna göre belirlenmiş olmasıdır.

Tarihi kent merkezi ve geleneksel konut dokusunun oluşturduğu odak dışında kalan alanlarda ise, özellikle yerleşimin antik çağda kentin en geniş sınırlarına ulaştığı Roma Dönemi'nde kullanıldığı tahmin edilen, sonraki dönemlerde ise, Şehir Parkı, Fuar Alanı ve Spor Alanları gibi geniş açık alan ve park kullanımlarına ayrılan alanlar mevcut kullanımları da dikkate alınarak Rezerv Alan olarak belirlenmiştir. Ayrıca, kent merkezinin doğu çıkışı olan Adana Yolu üzerindeki Çukurova Tekstil Fabrikası ve kentin ilk hidroelektrik santrali ile kentin batısında Mersin Yolu üzerinde yer alan Rasim Dokur Fabrikası alanları rezerv alan olmalarının yanı sıra endüstri mirası çalışmaları açısından önemli potansiyeller olarak değerlendirilmiştir. Son olarak, kentteki mevcut yapılaşma ve gelişme baskısı da dikkate alındığında, proje alanı sınırları içerisinde kalan çeper alanlar Gelişme Alanları olarak tanımlanmıştır. Bu noktada üzerinde durulması gereken husus, Tarsus Müze uzmanları kontrolünde ve denetiminde bir gelişme sürecidir. Gelişme Alanları olarak tanımlanan alanlar, 1) kentin kuzey girişi (Şelale Yolu) ve doğu girişi (Adana Bulvarı aksı) çevresindeki olası Nekropol Alanları, 2) üzerinde arkeolojik izlerin bulunması olası ancak modern yapılaşma ile büyük oranda tahrip edilmiş alanlar ve 3) üzerinde kırsal kullanımların devam ettiği, alüvyon toprak dolgusu ve yükselen su kotları nedeniyle arkeolojik izlerin takip edilemediği alanlar olarak 3 grupta değerlendirilmiştir.

NO	TANIM	KENTSEL ARKEOLOJİK KARAKTER BÖLGESİ
1	Roma Yolu, St.Paul Kuyusu ve Çevresi	ÖZEL ARAŞTIRMA VE PROJE ALANI
4	Tarihi Kent Merkezi	
12	Ulucami, Makam Cami, Roma Köprüsü ve Roma Hamamı	
17	Köylü Garajı ve Çevresi (Nekropol)	
20	Gözlükule Höyüğü	
28	Donuktaş (Roma Tapınağı) ve Temenos Alanı	
2	Kentsel Sit Alanı (Kuzlmurat Mahallesi)	KORUMA ALANI
27	Kentsel Sit Alanı (Şehit Kenim Mahallesi)	
10	Berdan Çayı eski yatağı doğusu	1.DERECE KENTSEL ARKEOLOJİK POTANSİYEL
21	Gözlükule - Geleneksel Merkez Arası	
7	Roma Yolu - Sütunlu Caddes Kuzeyi	1.DERECE KENTSEL ARKEOLOJİK POTANSİYEL-ARAŞTIRMA ALANI
8	Zeytinpazarı ve Barbaros İlköğretim Okulu Çevresi	
11	Hermann Jansenn Planında Höyük olarak gösterilen alan	
14	Reşadiye Mahallesi - Konut dokusu	
23	Gözlükule kuzeyi - kentin ilk gelişme bölgesi	
6	Kleopatra Kapısı Kuzeyi	2.DERECE KENTSEL ARKEOLOJİK POTANSİYEL
22	Gözlükule Höyüğü Güneydoğusu	
16	Tarsus Lisesi-Höyük	2.DERECE KENTSEL ARKEOLOJİK POTANSİYEL-ARAŞTIRMA ALANI
9	Zeytinpazarı Doğusu	3.DERECE KENTSEL ARKEOLOJİK POTANSİYEL
19	Gözlükule Höyüğü Güneyi	
29	Donuktaş (Roma Tapınağı) batısı	3.DERECE KENTSEL ARKEOLOJİK POTANSİYEL-ARAŞTIRMA ALANI
30	Donuktaş (Roma Tapınağı) kuzeybatısı - Makam Cami doğusu	
33	Geç Roma Dönemi kuzeybatı gelişme alanı	
35	Şelale Yolu	
3	Cardo Maximus - Decumanus Maximus Eksen (batı girişi)	
13	Cardo Maximus - Decumanus Maximus Eksen (Makam Cami doğusu)	3.DERECE KENTSEL ARKEOLOJİK POTANSİYEL-KONTROLLÜ GELİŞME
15	Kleopatra Kapısı Kuzeyi	
32	Decumanus Maximus Eksen ve Demirkapı	
34	Kuzeybatı - yeni tespit Sur Duvarı kuzeyi	
38	Adana Yolu kuzeyinde Park Alanı (kentin doğu çıkışı)	
40	TARSU AVM çevresinde açık alan	REZERV ALAN - KENT İÇİN AÇIK ALAN
44	Fuar ve Kent Parkı Alanı (planlı)	
49	Kültür Merkezi ve Stadyum	
37	Çukurova Tekstil ve İlek Elektrik Santrali	ENDÜSTRİ MİRASI ÇALIŞMA ALANI
46	Rasim Dokur Fabrikası (baca) ve Atatürk Gençlik Parkı	
25	D-400 Karayolu güneyi - batı bölgesi	GELİŞME ALANI
26	D-400 Karayolu güneyi - doğu bölgesi	
31	D-400 Karayolu kuzeyi - Donuktaş (Roma Tapınağı) güneyi	
39	TARSU AVM alanı	
47	İnce Arki batısı	
48	Proje Alanı kuzeybatı sınırı	KONTROLLÜ GELİŞME ALANI
5	Roma Yolu (Sütunlu Caddenin) batı - kuzeybatısı	
18	D-400 Karayolu - İsmetpaşa Bulvarı Arası	
24	D-400 Karayolu güneyi - orta yerleşik alan	
42	Şelale doğusu ve Berdan Çayı kuzeyi	
43	1970 sonrası kuzeydoğu Konut Gelişme Alanı	KONTROLLÜ GELİŞME ALANI - NEKROPOL
45	Yarenlik Alanı ve çevresi	
36	Adana Yolu güneyi -	
41	Şelale Yolu - Nekropol	

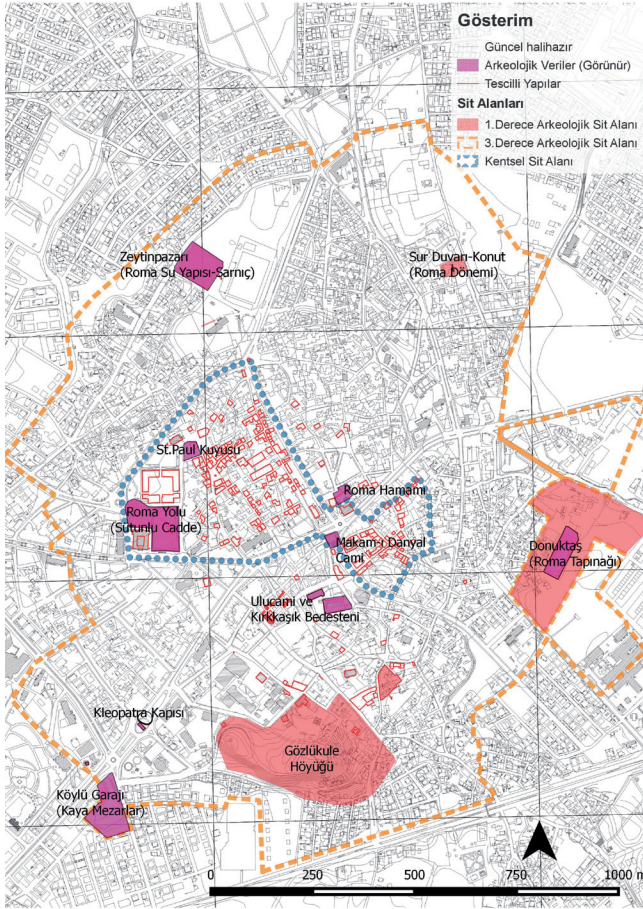
Tablo 1. Kentsel Arkeolojik Karakter Bölgeleri ve Planlama Stratejileri

Bu nedenle, geçiş dönemi yapılaşma koşulları kapsamında arkeolojik değerlerin korunabilmesi Müze Müdürlüğü'nce kısıtlı kontrollerle yapılabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, günümüzde çok katmanlı tarihi kent merkezi özelinde bütüncül bir çalışma ve bakış açısından bahsetmek olası değildir.

10. Adana Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Akhilleus Lahti ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Marsyas Heykeli bu alanlarda bulunmuştur.

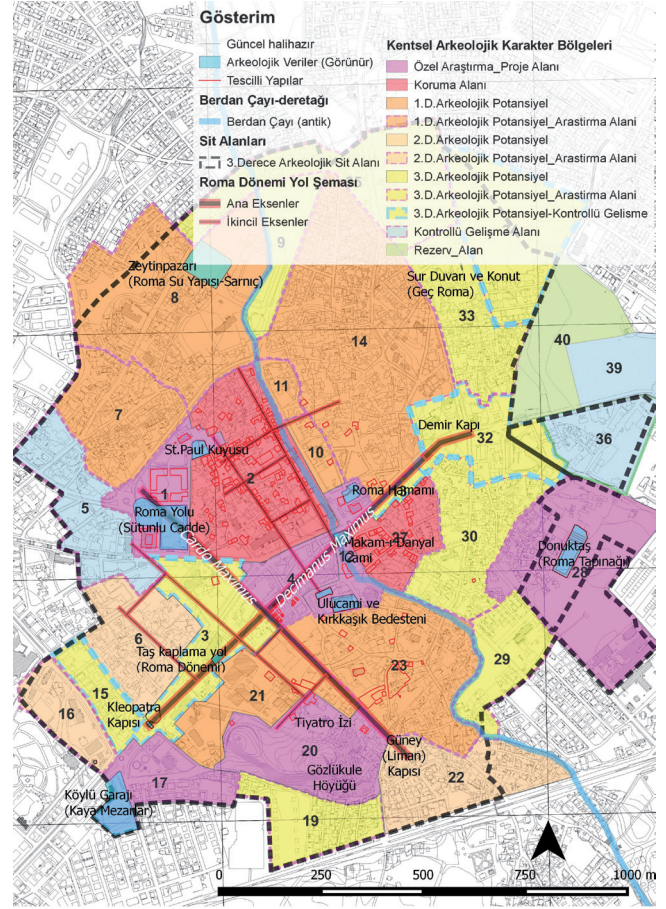
Tanımlanan karakter bölgeleri (**Resim 18**) ise görünür arkeolojik izlerin yanı sıra görünmeyen toprak altı arkeolojik katmanların da araştırılmasına, değerlendirilmesine ve kent yaşamına dâhil edilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, sokak dokusu ve bilinen arkeolojik bulgular birlikte değerlendirildiğinde, kentin çok katmanlı yapısını gösterebilecek düzenlemelerin yapılabilmesi olasıdır. Bu bağlamda, özel araştırma ve proje alanı olarak değerlendirilen Roma Yolu-Sütunlu Cadde, Donuktaş, Gözlükule ve Roma Hamamı gibi görünür izler yakın çevresindeki diğer arkeolojik ve tarihsel izlerle birlikte düşünülmelidir. Koruma alanı olarak belirlenen kentsel sit alanlarında ise, özellikle Kentsel Arkeolojik Karakter Bölgesi-2 olarak belirlenen Kızılmurat Mahallesi'nde sokak dokusu, devşirme mimari parçalar ve sütunlarla bir bütün olarak algılanmalıdır. 1. Derece Kentsel Arkeolojik Potansiyel alan olarak değerlendirilen 7, 8, 10, 11, 14, 21 ve 23 numaralı karakter bölgelerinde ise arkeolojik potansiyelin korunmasının yanı sıra, kentin Roma Dönemi'ndeki anıtsal yapısını gösterebilecek *Gymnasium*, Stadyum ve Hamam gibi kamusal yapılara ilişkin araştırmalar da yürütülmelidir. Örneğin, Gözlükule'nin kuzeyinde kalan ve kentin ilk gelişme bölgesi olarak tanımlanan 23 numaralı karakter bölgesinde yapılan sondaj kazılarında, Roma dönemine tarihlenen Hamam kalıntıları bulunmuş, ancak mevcut yapılaşma nedeniyle kapsamlı bir arkeolojik araştırma yürütülememiştir. Benzer şekilde, 7 ve 8 numaralı karakter bölgelerinde de yürütülen çalışmalarda bulunan eserler alanın olası kamusal niteliğini vurgulamaktadır. Her karakter bölgesi özelinde benzer sorun ve olanakların tartışılabilmesi mümkündür (10).

Sonuç olarak, farklı arkeolojik katmanlara ve tahribat durumuna göre belirlenen kentsel arkeolojik karakter bölgeleri özelinde çok farklı strateji ve politikaların geliştirilebilmesi mümkündür. Yürürlükteki 3. derece arkeolojik sit alanı içerisinde araştırma projesiyle yaklaşık 30 adet kentsel arkeolojik karakter bölgesi tanımlanmıştır. Araştırma alanı olarak belirlenen alan içerisinde ise gelişme alanları ile birlikte 49 adet kentsel arkeolojik karakter bölgesi bulunmaktadır. Elbette, elde edilecek yeni bulgu ve belgeler ile bu sınırların değiştirilmesi mümkündür. Ancak, var olan verilerle tanımlanan bu bölgeler, bilinen arkeolojik bulgu ve görünür anıtsal verilerin yanı sıra, korunmuş sokak dokusu izleri ve olası eksenleri ile çakıştırıldığında, Tarsus tarihi kent merkezi özelinde çok katmanlı yapının korunabilmesi ve sergilenebilmesi için olasılıkların sayısını arttırmaktadır. Sütunlu Cadde-Roma Yolu'nun eksenini, kent içerisinde mevcut sokaklar üzerinden takip edildiğinde Gözlükule Höyüğü doğusunda olası bir Liman Kapısını işaret etmektedir. Ayrıca, kentin Helenistik ve Roma Dönemlerindeki olası kuzey-güney ana eksenini de (*Cardo Maximus*) göstermektedir. Batıda Kleopatra Kapısından başlayarak doğuda Makam-ı Danyal Cami güneyindeki Roma Köprüsüne doğru bir eksenini takip ettiğimizde ise, daha doğuda kentin Adana Kapısı olarak bilinen Demir Kapı'ya ulaşılabilir. Bu eksen ise kentin Helenistik ve Roma Dönemleri'ndeki olası batı-doğu ana eksenini (*Decumanus Maximus*) işaret etmektedir. Bu eksen üzerinde 2014 yılı sonunda bulunan taş kaplı yol, araştırma projesinin öngörülerini destekleyecek niteliktedir. Tüm bu alanlarının kamulaştırılması veya arkeolojik kazı alanı olarak değerlendirilmesi, üzerinde devam eden kentsel yaşam dikkate alındığında olası ve koruma ilkelerine göre de doğru değildir. Ancak, bu eksenlerin sokak kaplamasındaki değişiklikler ve bilgi ve yönlendirme panoları ile belirginleştirilmesi gibi uygulamalar hem kentli hem de ziyaretçiler için deneyim alanları oluşturacaktır.

Resim 17. Çok katmanlı tarihi kent merkezinde mevcut sit alanları, tescilli yapılar ve görünür arkeolojik izler.

Resim 18. Çok katmanlı tarihi kent merkezinde kentsel arkeolojik karakter bölgeleri, görünür ve olası arkeolojik izler.

Çok katmanlı tarihi kent merkezlerindeki arkeolojik değerlerin planlama sürecine ve kent yaşamına dâhil edilmesi planlılar için olduğu kadar karar vericiler, arkeologlar, mimarlar ve mülk sahipleri için de sorunlu bir alandır. Ancak, arkeolojik bulguların diğer izlerle birlikte değerlendirilmesi; yaya eksenleri, açık alanlar, arkeolojik sergi alanları ve geleneksel kullanımlar ile kentin kimliğini güçlendirecek kamusal alanların oluşmasını sağlayabilecektir. Bu nedenle, kentsel arkeolojik karakter bölgeleri üzerinden tanımlanan planlama stratejilerine ek olarak çok katmanlı tarihi kent merkezlerinin yönetimi konusunda da kapsamlı yol haritalarının geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- ADDYMAN, P. (2003) *Urban Archaeology-Where Now?*, the paper presented at the Society of Antiquaries of London, Burlington House, Piccadilly, on 20 February 2003, [<https://www.sal.org.uk/salon/archive/issue?no=45&f=3&fs=1&cs=td>], Erişim Tarihi (30.11.2005).
- ADAK ADIBELLİ, I., (2007) *Tarsus Roma Hamamı Kazısı*, Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 15 (24-26 Nisan 2006) Alanya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi, Ankara; 25-40.
- ADAK ADIBELLİ, I., (2012) *Tarsus Roma Hamamı 2011 Yılı Çalışmaları, II. Tarsus Kent Sempozyumu* (15-17 Kasım 2012), der. Y. Özdemir, A. Cerrahoğlu, Tarsus Belediyesi Yayınları, Mersin;192-6.

- ADIBELLİ, H. (2013) Tarsus'ta Arkeolojik Mirası Koru(ya)mamanın Yarattığı Sonuçlar ve 2001 Yılı Kanalizasyon Kazılarının Sürpriz Bulguları, K. Levent Zoroğlu'na Armağan, der. M. Tekocak, Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya; 29-40.
- ALPAN, A. (2005) *Integration of Urban Archaeological Resources to Everyday Life in the Historic City Centres Tarragona, Verona and Tarsus*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Antakya Hilton Museum Hotel (2017) [<http://www.emrearolat.com/gallery/antakya-hilton-museum-hotel/>] ve [<http://www3.hilton.com/en/hotels/turkey/hilton-antakya-museum-hotel-HTYANHII/index.html>] Erişim Tarihi (08.12.2017).
- AYKAÇ, P (2008) *Determination of Presentation Principles for Multi-Layered Historical Towns Based on Cultural Significance Case Study: Tarsus*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- BELGE, B. (2004) Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji ve Planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Planlama Dergisi, (4) 48-56.
- BELGE, B. (2005) *Urban Archaeological Issues and Resources in İzmir Historic City Centre: An Exploratory Case Study*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- BELGE, B. (2012) *Handling Sub-Soil Urban Archaeological Resources in Urban Planning, Issues in İzmir Historic City Centre*, METU Journal of the Faculty of Architecture 29 (2) 331-50.
- BELGE, B. (2013) Türkiye'de Kentsel Arkeolojik Değerlerin Kent Yaşamına Katılım Sorunsalı, *Mersin'den Mimarlık Planlama Tasarım Yazıları*, der. Y. Sarıkaya Levent, M. Uçar, Mersin Üniversitesi Yayınları-35; 91-112.
- BELGE, B. (2016), *Development of a Methodological Framework for Handling Urban Archaeological Resources: Tarsus Historic City Centre, Turkey, Conservation and Management of Archaeological Sites*, 18(4) 422-48.
- BEYHAN B., BELGE B., ZORLU F. (2010) Özgür ve Açık Kaynaklı Masaüstü CBS Yazılımları Üzerine Karşılaştırmalı ve Sistemli Bir Değerlendirme, *Harita Dergisi*, (143) 45-61.
- BİLGİN, G. (1996) *Urban Archaeology: As the Bases for the Studies on the Future of the Town Case Study: Bergama*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- BİLGİN ALTINÖZ, G. (2002) *Assessment of Historical Stratification in Multi-layered Towns As a Support for Conservation Decision-Making Process; A Geographic Information Systems (GIS) Based Approach Case Study: Bergama*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimarlık Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- CoE (the Council of Europe) (1984), *Collaboration between Planners and Archaeologists, Archaeology and Planning, Colloquy* organized jointly by the Council of Europe and the Region of Tuscany, (22-25 October 1984), Florence.

- CoE (the Council of Europe) (1989) *Recommendation on the Protection and Enhancement of the Archaeological Heritage in Context of Town and Country Planning Operations*. [<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=610333&SecMode=1&DocId=701008&Usage=2>] Erişim Tarihi (08.12.2017).
- CoE (the Council of Europe) (1992) *Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe (revised)*. [<http://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/valletta-convention>] Erişim Tarihi: (01.12.2016).
- CoE (the Council of Europe) (2000) *Archaeology and the Urban Project, a European Code of Good Practice*, Cultural Heritage Committee, Strasbourg.
- COHEN, N. (2001) *Urban Planning Conservation and Preservation*, McGraw-Hill, New York.
- ÇIRAK ALTINÖRS, A. (2010) *Bir Planlama Stratejisi Olarak Arkeolojik Envanterleme ve Kentsel Arkeolojik Değer Yönetimi: İzmir Tarihi Kent Merkezi*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- ÇIRAK ALTINÖRS, A., GÖKSU, E. (2010) *Arkeolojik Değerlerin Planlama Süreçlerine Katılımını Sağlayan Bir Strateji Olarak Arkeolojik Envanterleme*, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Planlama Dergisi (2) 15-28.
- DELAUNAY, C. (1984) *Collaboration Between Planners and Archaeologists, Archaeology and Planning*, the Colloquy Organized Jointly by the Council of Europe and the Region of Tuscany (22-25 October 1984), Florence; 2-7.
- DİNÇ, U., SARI, M., ŞENOL, S., KAPUR, S., SAYIN, M., DERİCİ, M.R., ÇAVUŞGİL, V., GÖK, M., AYDIN, M., EKİNCİ, H., AĞCA, N., SCHLICHTING, E., (1990) *Çukurova Bölgesi Toprakları*. Çukurova Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü Yardımcı Ders Kitabı, Yayın No: 26, Adana.
- EC (European Commission), (2006) *APPEAR Method - Accessibility Projects 2006, Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsoil Archaeological Remains* [https://www.researchgate.net/publication/268506782_THE_APPEAR_METHOD] Erişim Tarihi (08.12.2017).
- ELLUL, C., HAKLAY, M. (2006), Requirements for Topology in 3D GIS, *Transactions in GIS*, 10(2) 157-75.
- GARMY, P. (1999), France, *Report on the Situation of Urban Archaeology in Europe*, Council of Europe Publishing, Germany; 91-102.
- GOLDMAN, H. (1935) Preliminary Expedition to Cilicia, 1934 and Excavations at Gözlükule, Tarsus, 1935, *American Journal of Archaeology*, (39)4 526-49.
- GOLDMAN, H. (1937) Excavations at Gözlükule, Tarsus, 1936, *American Journal of Archaeology*, (41)2 262-86.
- GÖK, T., BELGE, B. (2016), Tarsus City: Conservation Issues of A Multi-Layered Cultural Heritage, *Conservation of Cultural Heritage in Turkey*, der. Z. Ahunbay, D. Mazlum, Z. Eres, L. Thys-Şenocak, E. Yıldırım, Ege Yayınları, İstanbul, 325-48.

- GÜRİŞ-Tarsus Pis Su Arıtma Altyapı Önlemleri Projesi (2017) [<http://www.guris.com.tr/TR,781/boru-hatlari-ve-mikrotunel-uygulamalari.html>] Erişim Tarihi (08.12.2017).
- HELD, W. (2012), Tarsus Donuktaş Projesi. *II. Tarsus Kent Sempozyumu* (15-17 Kasım 2012), der. Y. Özdemir, A. Cerrahoğlu, Tarsus Belediyesi Yayınları, Mersin; 197-9.
- HELD, W., KAPLAN, D., BURWITZ H. (2015) Tarsus Donuk Taş Tapınağı: 2012-2013 Yılları Yüzeysel Araştırması ve Sonuçları, *Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları*, der. Ü. Aydınöğlu, Mersin; 149-65.
- HESTER, A. D. (1989) Public Archaeology Forum, *Journal of Field Archaeology*, (16)2 233-40.
- İstanbul Arkeoloji Müzesi (2012) Yenikapı Kazıları Resmi İnternet Sayfası. [http://www.istanbularkeoloji.gov.tr/.../muze/kazilar/yenikapı_kazilari] Erişim Tarihi (01.02.2012).
- KA-BA (Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme) (2017), Projeler-Kültürel Miras-Arkeolojik Alan (PROJELER - EN 01 05.11.docx). [<http://www.ka-ba.com.tr/>] Erişim Tarihi (10.01.2017)
- KASTIANIS, M., TSIPIDIS, S., KOSTAKIS, K., KOUSOULAKOU, A. (2008) A 3D digital workflow for archaeological intra-site research using GIS, *Journal of Archaeological Science* (35) 655-67.
- KAYAN, İ, ÖNER, E. (2013) Bayraklı Höyüğü (İzmir) Çevresinin Holosen'deki Jeomorfolojik Gelişimi, *Profesör Doktor Asaf KOÇMAN'a Armağan.*, der. E. Öner, Ege Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Yayın No: 180, İzmir, 135-58.
- KAYAN, İ, ÖNER, E. (2016) Larisa Antik Kenti Çevresinin Coğrafi Özellikleri, Paleocoğrafik Evrimi ve Jeoarkeolojik Değerlendirmeler, *Larisa-Buruncuk. Mimari Araştırmaları-Architectural Survey*, der. T. Saner, Ege Yayınları. İstanbul; 7-26.
- KIROĞLU, M.F. (2003) *A GIS based Spatial Data Analysis in Knidian Amphora Workshops in Reşadiye*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Jeodezi ve Coğrafi Bilgi Teknolojileri Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- LEVENT SARIKAYA, Y. (2013) Soli Pompeiopolis Arkeolojik Sit Alanı'nın Kentle Bütünleşmesi - Bir Kent Park Önerisi, TMMOB Mimarlar Odası, Mersin Şubesi, ODA, *Soli Pompeiopolis - Müzeler Sayısı*, (5) 75-8.
- MoLAS (2001) *Desk-Based Assessment*, Museum of London, Archaeology Service, London.
- MoLAS (2002) *Capability Statement*, Museum of London, Archaeology Service, London.
- ÖZ, H (2012) *Tarsus Tarihi*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul.
- ÖZYAR, A., ÜNLÜ, E. (2015) *Çukurova'nın Batısında Bir Merkez: Tarsus Gözlükule*, Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları, der. Ü. Aydınöğlu, Mersin; 40-57.
- RAMSAY, W.M. (2000) *Tarsus, Aziz Paulus'un Kenti*, çev. L. Zoroğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- ROTHER, L. (1971), *Die Stadte der Çukurova: Adana – Mersin – Tarsus*, Geographisches Institut der Universität, Tübingen.
- SARFATIJ, H., MELLI, P. (1999), *Archaeology and The Town, Report on the Situation of Urban Archaeology in Europe*, Council of Europe Publishing, Germany; 13- 29.
- SOMMELLA, P. (1984) *Methodology of Archaeological Research in Urban Areas, Archaeology and Planning*, the Colloquy organized jointly by the Council of Europe and the Region of Tuscany (22-25 October 1984), Florence; 8-11.
- Tarsus-Gözlükule Arkeolojik Kazıları (2017). [<http://www.tarsus.boun.edu.tr>] Erişim Tarihi (08.12.2017).
- TAY Projesi (Türkiye Arkeolojik Yerleşimler) (2013), <http://tayproject.org/trhome.html>, Erişim Tarihi: 10.01.2013.
- TSİPİDİS, S., KOUSSOULAKOU, A., KOTSAKİS, K. (2005). 3D GIS Visualization of Archaeological Excavation Data - Poster presentation at the International Cartographic Conference (ICC 2005) 9-16/7/2005, La Coruña, Spain. [<http://www.cartesia.org/geodoc/icc2005/pdf/poster/TEMA26/SPYROS%20TSIPIDIS.pdf>] Erişim Tarihi (15.01.2015).
- TUNA, N. (2003) İstanbul Suriçi'nde Kentsel Arkeolojik Kültür Mirası, *İstanbul Dergisi*, (46) 88-93.
- TUNA, N. (2016), Arkeolojik Değerlerin Kent Yaşamına Dahil Edilmesi-Tarsus Çalışmayı Üzerine Değerlendirme, *Arkeolojik Değerlerin Kent Yaşamına Dahil Edilmesi-Tarsus Çalışmayı*, der. Z.S. Belge, B. Belge, Ü. Aydınoğlu, Mersin Üniversitesi, Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları, Mersin; 7-9.
- TÜBA-TÜKSEK (2003) *Türkiye Bilimler Akademisi, Kültür Envanteri Kılavuzu*, Mart Matbaası, İstanbul.
- UÇAR, M. (2007) *Assessment of User-Ascribed Values for Cultural Propertiesin Relation with Planning Process, Case Study: Tarsus*, yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimarlık Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- WHEATLEY, D., GILLINGS, M. (2002) *Spatial Technology and Archaeology, the Archaeological Applications of GIS*, Taylor & Frances, London.
- WILLIAMS, T. (2015) *Archaeology: Reading the City through Time, Reconnecting the City, The Historic Urban Landscape Approach and the Future of Urban Heritage*, der. F. Bandarin, R. van Oers Wiley-Blackwell, West Sussex; 19-44.
- YILDIZ , A. (2008), Tarsus Makam-ı Danyal Camii Kurtarma Kazısı, *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 16* (25-27 Nisan 2007) Marmaris, der. F. Bayram, A. Özme, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi, Ankara; 31-46.
- ZOROĞLU L., (1995) *Tarsus Tarihi ve Tarihsel Anıtları*, Kemal Matbaası, Adana.
- ZOROĞLU, L., (1997), Tarsus Cumhuriyet Alanı 1995 Yılı Kazısı., XVIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, der. İ. Eroğlu, H. Eren, F. Bayram, F. Kaymaz, N. Tarlay, A.H. Ergürer, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara; 401-8.

Received: 29.07.2016; Final Text: 22.06.2017

Keywords: Urban archaeology; dia-chronic map; equi-property zone; urban archaeological character zone; urban conservation; Tarsus.

ISSUES IN INTEGRATING URBAN ARCHAEOLOGICAL RESOURCES INTO PLANNING PROCESS: TARSUS HISTORIC CITY CENTRE

In Turkey, most of the historic city centres have been continuously occupied since early ages and there are ongoing research and findings indicating archaeological resources underneath modern cities. However, urban archaeological resources could not be handled in planning process of urban areas because of inadequacy in spatial documentation. So archaeological findings mostly be seen as problem areas in urban development. In defined context, one of the main issues is the lack of information, hence the lack of communication between disciplines of urban planning and archaeology, which should work together in interdisciplinary field of urban archaeology. Therefore citizens are not aware of archaeological stratification beneath their feet. This paper aims to discuss a method to handle urban archaeological resources into urban conservation planning process of multi-layered historic city centres in Turkey by focusing on the Tarsus case, where there are completed or ongoing archaeological research, but no recent study or examination on its multi-layered context. The research method applied in this paper relies on determination of probable conserved archaeological resources. Consequently, rather than limited conservation strategies in 3rd Degree Archaeological Sites, urban archaeological character zones that are more suitable for comprehensive decision-making are determined .

PLANLAMA SÜRECİNE KENTSEL ARKEOLOJİK DEĞERLERİN DÂHİL EDİLMESİ SORUNSALI: TARSUS TARİHİ KENT MERKEZİ

Türkiye’de tarihi kent merkezlerinin büyük çoğunluğu antik çağlardan itibaren sürekli olarak yerleşim yeridir. Devam eden araştırmalar ve bulgular modern kentlerin altındaki arkeolojik potansiyeli işaret etmektedir. Ancak, mekânsal belgelemenin yetersizliği nedeniyle kentsel arkeolojik değerler planlama sürecine dâhil edilememektedir. Bu nedenle, arkeolojik bulgular genellikle kentsel gelişmede problem alanları olarak görülmektedir. En önemli problemlerden bir tanesi de, disiplinlerarası bir çalışma alanı olan kentsel arkeoloji de birlikte çalışması gereken şehir planlama ve arkeoloji disiplinleri arasındaki iletişim eksikliğidir. Bu durumda, kentli yaşadığı şehirde ayaklarının altındaki arkeolojik katmanlardan bihaber kalmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki çok katmanlı tarihi kent merkezlerinin planlanması sürecine kentsel arkeolojik değerlerin dâhil edilebilmesine yönelik bir yöntem önerisi sunmaktır. Çalışma kapsamında, devam eden veya tamamlanmış çalışmalar olmasına rağmen çok katmanlı yapısı güncel olarak incelenmemiş Tarsus örneğine odaklanmıştır. Çalışma yöntemi, korunması olası arkeolojik değerlerin mekânsal olarak değerlendirilmesine dayanmaktadır. Sonuç olarak, 3. Derece Arkeolojik Sit Alanlarının kısıtlı koruma stratejileri yerine planlama sürecinde daha kapsamlı kararlar alınabilmesine olanak sağlayacak kentsel arkeolojik karakter bölgeleri üzerinde durulmaktadır.

BURAK BELGE; B.CRP, M.CP, PhD.

Received his B.CRP (2002), M.CP (2005) and Ph.D. (2012) degrees from Middle East Technical University. Major research interests include urban conservation, urban archaeology, management of historic city centres and city in history. burakbelge@mersin.edu.tr

